

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Magistr Mərkəzi

Əlyazma hüququnda

Məmmədov Nicat Farizoğlu

«Bankın kredit siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri»

Mövzusunda

Magistr Dissertasiyası

İstiqamətin şifri və adı - MALİYYƏ

İxtisaslaşma şifri və adı- Bank işi

Elmi rəhbər phd. M.A.Abbasbəyli

Magistr proqramının rəhbəri R.M. Rzayev

Kafedra müdiri i.e.d., prof. Z.F. Məmmədov

Bakı 2015

Mündəriciat

Giriş

Fəsil 1. Bankın kredit siyasətinin nəzəri konsepsiyası

- 1.1. Bank fəaliyyətinin iqtisadi əsasları: nəzəri və praktiki aspektləri
- 1.2. Banklarda kredit siyasətinin mahiyyəti

Fəsil 2. Banklarda kredit siyasətinin tətbiqində risklər və onların idarə olunması: təhlil və qiymətləndirmə

- 2.1. Bank fəaliyyətində risklərin təhlili
- 2.2. Bank fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi

Fəsil 3. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi

- 3.1. Kommersiya banklarında kredit siyasəti tətbiqinin monitorinqi
- 3.2. Banklarda kredit portfelinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və problemlı kreditlərlə işin təkmilləşdirilməsi

Nəticə

Ədəbiyyat

Giriş

Kredit siyasəti anlayışı müasir iqtisadi ədəbiyyatda və normativ sənədlərdə praktiki olaraq zəif araşdırılıb. Bank fəaliyyətində keyfiyyətli kredit siyasəti bankda məhsuldarlığın artmasına zəmin yaradır ki, bu isə öz növbəsində keyfiyyətli kredit portfelinin yaradılmasına təsir edir. Hazırkı dövrə qədər də kredit siyasətinin mahiyyəti və komponentlərinin müəyyən edilməsi diskussiya mövzusu olaraq qalmaqdadır.

Adətən iqtisad elmi əsərlərində göstərilən problemlərə səthi toxunurdu: kredit siyasətinin mahiyyəti, kredit portfelinin dəyərləndirmə ölçüləri (A.M. Avsenko, Güler Aras, Balabanov İ.T., A.M. Tavasiyev, Qryznova A.Q. A.İ.L, Ç.V. Smirnovun əsərləri və s.).

İqtisadi ədəbiyyatda kredit siyasətinin tətbiqində ən geniş işıqlandırılan mövzu maliyyə göstəricilər sistemindən istifadə etməklə kredit portfelinin keyfiyyətinin hesablanması məsələsidir. Ayrı-ayrı kredit siyasəti kontekstində kredit portfeli seqmentlərinin keyfiyyətinin ölçülərinin qiymətləndirilməsinə aid olan ölçü və göstəricilər mübahisəli və həll edilməmiş qalır.

Nəzəri olaraq bütövlükdə, kredit siyasəti və onun tətbiqində risk zonasının müəyyən edilməsi, optimal kredit siyasətinin prioritet istiqamətləri hazırlanmayıb.

Son illər Azərbaycanda tamamilə yeni iqtisadi münasibətlərə keçid baş vermişdir. Bu isə bank sferasında köklü dəşikliklərə səbəb oldu. Onların mənası bankların fəaliyyətinin bazar münasibətlərinə adekvatlığını təmin etməkdən, yəni bank siyasətini (o cümlədən kredit siyasətinin) yeridilməsindən ibarət idi.

İnzibati-amirlik iqtisadiyyatında bank siyasəti əsasən müştərilən tələbatlarını nəzərə almayan direktiv və sərəncamlar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Sivil bazar şəraitində inkişafın həlledici amili iqtisadiyyatın subyektlərinin qanun çərçivəsində sərbəst qarşılıqlı təsirləri olur.

Bank fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və bankların prioritet inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri bu gün ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial həyatın mərkəzindədir.

Nəzərdən keçirilən problemin çoxplanlı xarakterini nəzərə alaraq, dissertasiya işində bankın kredit siyasətinin nəzəri məsələləri ilə onun həyata keçirilməsinin praktiki məsələləri də nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatın predmeti kimi kommertiya bankının kredit siyasətinin yeni yanaşmanın tətbiq edilməsi zərurəti ilə bağlıdır.

Bazar şəraitində bank fəaliyyətinin inkişafı, banklarda tətbiq olunan kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi böyük aktualıq kəsb edir.

İlk növbədə, bank sisteminin strukturu dəyişmiş və bank yaradıcılığı prosesi, bank işində dövlətin monopoliyasından çıxma bankların müştərilərlə qarşılıqlı münasibətlərinin məzmununu dəyişirdi.

Bununla bağlı olaraq bu tədqiqatda əsas diqqət geniş mənada (bankın kreditor və borc alan kimi mövqeyindən) başa düşülən bankın kredit siyasətinə yönəlir.

Banklar tərəfindən əhalinin vəsaitlərinin depozitlərə cəlb edilməsi ilə bağlı məsələnin müərkəbliyi bundadır ki, manatın alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi insanları banklara etibar etməyib vəsaitlərini xarici valyutaya, likvid mallara investisiya etməyə və ya tezavrsiya formasında saxlamağa yönəldir. Bu kimi şərtlər çərçivəsində banklarda tətbiq olunan kredit siyasəti mövzunun aktuallığın şərtləndirir.

Ölkəmizin bazar iqtisadiyyatı yoluna keçməsi onun ümumdünya tendensiyaları axarında getməsini şərtləndirir. Buna görə də müasir kredit siyasətini formalaşdırmaqla kommertiya bankları dünyada toplanmış bilik və təcrübəyə əsaslanmalıdırlar.

kommertiya bankının kredit siyasətinin bütöv nəzəri konsepsiyasını işləyib hazırlamaq, bankların xüsusən də bank kredit portfelinin yaxşılaşdırılması istiqamətində inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək, zərurətini şərtləndirdi.

Son illər bəzi alimlər bazar iqtisadiyyatı əraitində kredit siyasətini öyrənməyə başlamışdılar. Lakin kommersiya bankının kredit siyasəti üzrə nəzəri və praktiki tədqiqatlar aparılmamışdır. Beləliklə, kommersiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması məsələləri həm ölkəmizin nəzəriyyəsində, həm də təcrübəsində yeni məsələdir.

Bununla əlaqədar tədqiqatda kommersiya banklarının fəaliyyətinin təşkili məsələləri ilə bağlı ölkəmizin və xarici alimlərin elmi əsərlərindən istifadə edilmişdir. Bu əsərlərin öyrənilməsi mövcud təsəvvürləri sistemləşdirmək və kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin konsepsiyasının formalaşdırılması zərurətini üzə çıxardı.

Son illər mütəxəssislər kommersiya banklarının kredit siyasətinin onların fəaliyyətinin inkişafına və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına təsirinin artığını qeyd edirlər. Lakin kredit siyasətinin nəzəri əsaslarının kifayət qədər işlənməməsi, bankların kredit portfelinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına təsirini zəiflədir.

Beləliklə, kommersiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin praktiki və nəzəri məsələlərinin kompleks şəkildə işlənməsi mühüm iqtisadi problemdir. Onun həlli banklarda kredit portfelinin keyfiyyətinin yüksəltmək imkanı verəcəkdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. kommersiya banklarının kredit siyasətinin tətbiqi bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Lakin bu sahədə respublikamızın iqtisadçılarının elmi araşdırmalarını, problemin öyrənilmə səviyyəsini yüksək qiymətləndirməklə bərabər qeyd etmək istərdik ki, bu əsərlərdə, tədqiqat işlərində kommersiya banklarının kredit siyasətinin keyfiyyətini əhatə edən müasir problemləri öz əksini tapmamışdır. Bu da öz növbəsində təqdim olunan tədqiqat işinin aparılmasına zəmin yaratmışdır.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin nəzəri və metodoloji əsasları işləməkdən ibarətdir.

Bu məqsəddən çıxış edərək tədqiqat aşağıdakı üç istiqamətdə aparılmışdır: kredit siyasətinin nəzəri bazasının işlənilməsi, kommersiya bankının kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin metodoloji alətlərinin genişləndirilməsi, kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılmasına dair müasir yanaşmalarının əsaslı izahını verməkdir.

Bankın kredit siyasətinin nəzəri bazasının işlənməsi üzərində iş prosesində aşağıdakı məsələlər həll olunurdu:

1. kredit siyasətinin formalaşdırılmasının metodoloji əsaslarının müəyyən edilməsi (“kredit siyasəti” anlayışının təhlil edilməsi, onun funksiya və rolunun, kredit siyasətinin kommersiya bankının strategiyası və taktikası kimi məqsədlərinin (bu məqsədləri şərtləndirən amillər nəzərə alınmaqla) təhlil edilməsi;

2. bankın kredit siyasətinin təzahür formalarının öyrənilməsi (kredit siyasətinin bank siyasətinin digər elementləri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin üzə çıxarılması, kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılması konsepsiyasının işlənilib hazırlanması).

Bankın kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin metodoloji alətlərini genişləndirmək məqsədilə aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

1. kommersiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və praktiki istifadəsi üçün lazım olan sənədlər paketinin təklif edilməsi;

2. kredit portfellerinin təhlili, diversifikasiyası və optimallaşdırılması üçün bankın informasiya bazasının yaradılması metodikasının işlənilib hazırlanması.

Kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə müasir yanaşmaların əsaslandırılması üçün aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

1. Bankın kredit portfelinin formalaşmasına konseptual yanaşmaların işlənilib hazırlanması;
2. Bankın risklərin idarə edilməsi sisteminin təklif edilməsi;
3. kommersiya bankının strategiyası və taktikası kimi kredit siyasətini müəyyən edən qaydaların formulə edilməsi;
4. bankın risklərinin idarə edilməsi prosesində kompleks yanaşmanın əsaslarının işlənilib hazırlanması;
5. bank kreditləşdirilməsinin inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın predmetini kommersiya bankının kredit siyasəti onun praktiki həyata keçirilməsi metodları təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini kommersiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi, kreditləşdirilməsi üçün istifadə etmək məqsədilə bankın qaytarma əsaslarla resursların cəlb edilməsi üzrə strategiyası və taktikası təşkil edir.

İşin nəzəri və metodoloji əsasını ölkəmizin və xarici ölkələrin aparıcı iqtisadçılarının bazar iqtisadiyyatının inkişaf qanunauyğunluqlarını, dövlətin iqtisadi siyasətinin pul-kredit aspektlərini, kommersiya banklarının fəaliyyətinin əsaslarını, onların bazar iqtisadiyyatında yeri və rolunu açıqlayan əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat prosesində ümumi və xüsusi ədəbiyyat, bank işi üzrə aparıcı təşkilatların işləmələri, elmi konfrans və seminarların materialları, qanunvericilik və digər normativ aktları, müvafiq metodiki və layihə materialları, habelə beynəlxalq praktika, kommersiya bankları sahəsində əcnəbi mütəxəssislərin tövsiyələri öyrənilib ümumiləşdirilmişdir.

Tədqiqatın metodikası dialektik məntiq və sistemli yanaşmaya əsaslanır. İş prosesində elmi abstraksiya, modelləşdirmə, analiz və sintez, müqayisə və s. kimi ümumelmi metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan və digər xarici ölkələrin kommertiya banklarının və digər kredit təşkilatlarının materialları, monoqrafiyalar, dövrü mətbuata nəşrlər, bank qanunvericiliyi təşkil edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi kommertiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi problemlərinin kompleks həllindədir. Dünya və ölkəmizin təcrübəsindən çıxış etməklə metodoloji planda bankın kredit siyasətinin formalaşdırılması üzrə ümumi sxem təklif edilmişdir (Onun elementlərinə daxildir: kredit siyasətinin ümumi müddəaları və məqsədləri; kredit əməliyyatlarının idarə edilməsi aparatı və bank əməkdaşlarının səlahiyyətləri, kredit müqaviləsinin həyata keçirilməsi mərhələlərində kredit prosesinin təşkili; bank nəzarəti və kredit prosesinin idarə edilməsi).

Kommertiya bankının fəaliyyətində kredit siyasətinin rolu və məqsədləri və onun bankın maliyyə vəziyyətinə təsiri göstərilmişdir. Kredit siyasətinin işlənməsinə ənənəvi (əsasən formal) yanaşmadan fərqli olaraq bütün kommertiya banklarına onların sərəncamında olan empirik məlumatlardan çıxış etməklə vahid yanaşma təklif edilmiş, bankın kredit siyasətinin formalaşdırılmasının hipotetik modeli qurulmuş, konkret kommertiya bankı səviyyəsində sənədlər paketi şəklində (“Bankın kredit siyasəti”, “Kreditləşdirmə normaları”, “Kreditləşdirmə üzrə təlimat”) optimal kredit siyasəti konsepsiyasının formallaşdırılması ideyası əsaslandırılmış, müəllif tərəfindən formulə edilmiş optimal kredit siyasətinə uyğun olaraq bankın depozit və kredit portfelinin optimallaşdırılması və diversifikasiyasını konseptual müddəaları əsaslandırılmışdır. Bank siyasətinin, o cümlədən kredit siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətlərindən biri kimi banklarda risk menecmenti probleminin kompleks analizinin metodiki aparatı işlənilib hazırlanmışdır.

Belə yanaşma sayəsində aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir:

1. Kommersiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılmasının konseptual modeli işlənilib hazırlanmışdır.
2. Kredit siyasətinin mahiyyətinin müəyyən edilməsinə nəzəri yanaşmalar sistemləşdirilmiş və bankların strategiyası və taktikası kimi kredit siyasətinin tədqiqinə yeni yanaşma təklif edilmişdir.
3. “kommersiya banklarının optimal kredit siyasəti” anlayışı daxil edilmişdir.

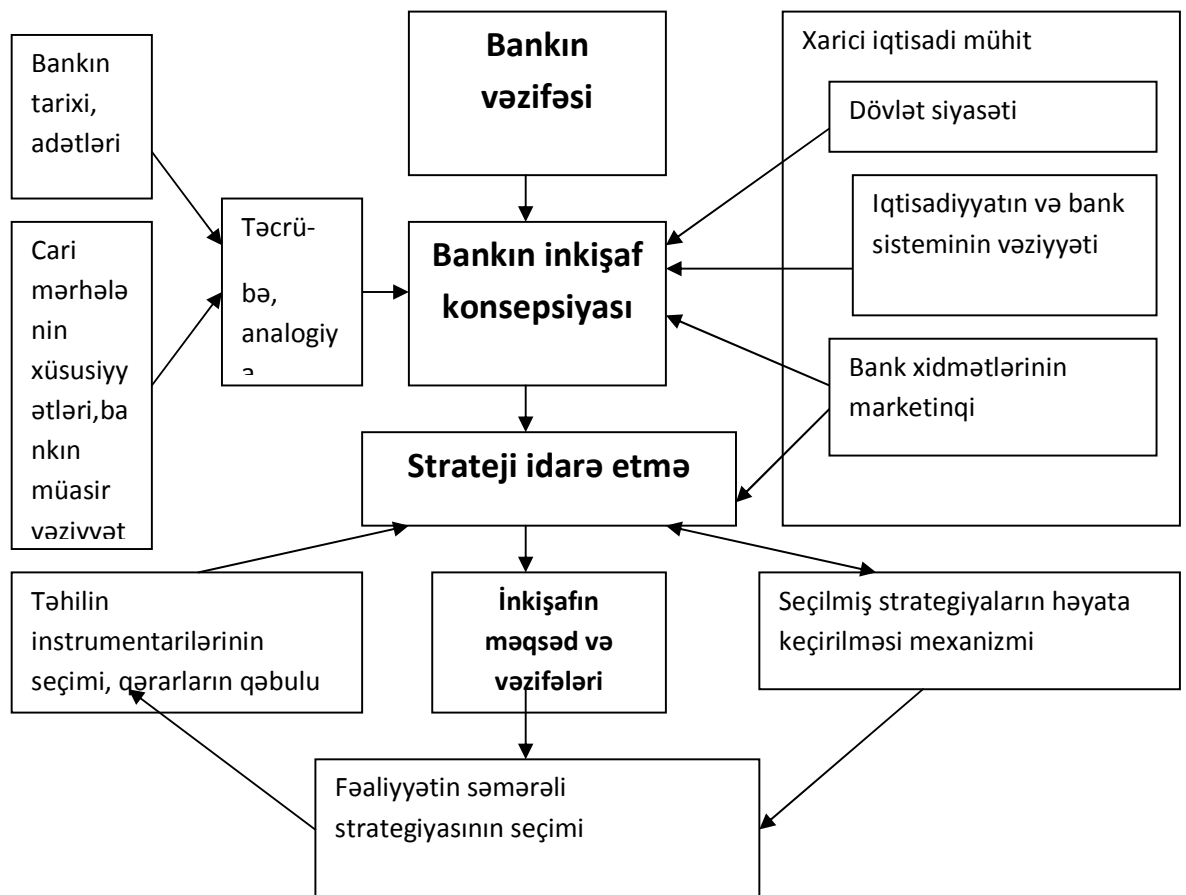
Aparılmış tədqiqatın nəzəri - praktiki əhəmiyyəti bununla şərtlənir ki, müəllifin nəzəri, metodoloji, praktiki tövsiyələri bank işi fənninin tədrisində və bank fəaliyyətində kredit siyasətinin tətbiqində istifadə oluna bilər.

İşin praktiki əhəmiyyəti kommersiya bankları tərəfindən kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsinə, strategiya və taktikanın işlənməsi zamanı istifadə edilə bilər.

Fəsil 1. Bankların kredit siyasətinin nəzəri - metodoloji əsasları

1.1. Bank fəaliyyətinin iqtisadi əsasları: nəzəri və praktiki aspektləri

Bank-fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasında hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyəresurslarına olan ehtiyac-

larının daha dolğun ödənilməsi, maliyyə xidmətlərindən istifadəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə bank olmayan kredit təşkilatlarının təsis edilməsi, idarə olunması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi qaydalarını müəyyən edir.

Bank olmayan kredit təşkilatı xüsusi razılıq əsasında kreditlərin verilməsi və Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər fəaliyyət növlərini həyata keçirən ixtisaslaşmış kredit təşkilatıdır.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) 2.1. maddəsində deyilir: Azərbaycan Respublikasının bank sistemi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının hüquqi statusunu, onun məqsəd, funksiya və səlahiyyətlərini, habelə idarəetmə və təşkilati strukturunu müəyyən edir, dövlətin mərkəzi bankı kimi dövlət hakimiyyəti orqanları ilə və digər şəxslərlə münasibətlərini tənzimləyir. Mərkəzi Bank dövlətin mərkəzi bankıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II hissəsinə müvafiq olaraq, Mərkəzi Bank dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş funksiya və səlahiyyətlərini həyata keçirərkən, Mərkəzi Bank müstəqildir və bu zaman hər hansı dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları, fiziki və hüquqi şəxslər onun fəaliyyətinə hər hansı bir səbəbdən bilavasitə, yaxud dolay yolla məhdudiyət qoya bilməz, qanuna zidd təsir və müdaxilə edə bilməz. Mərkəzi Bank öz fəaliyyəti barədə yalnız Azərbaycan Respublikası Prezidentinə hesabat verir.

Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» və «Kredit İttifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunları, Mərkəzi Bankın bunlara müvafiq olaraq, qəbul edilmiş normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) Azərbaycanda bank sisteminin hüquqi bazasının beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması, iqtisadiyyatda bank xidmətlərinin rolunun artırılması, bank əmanətçilərinin və kreditorlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi və bütövlükdə bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə bankların təşkili, daxili idarəedilməsi, fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ləğv edilməsi prinsiplərini, qaydalarını və normalarını müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilə bilər. Depozit əməliyyatları yalnız banklar və poçt rabitəsinin milli operatorutərəfindən həyata keçirilə bilər.

Banklar məcmu kapitalını və likvid ehtiyatlarını daimi olaraq müəyyən olunmuş səviyyədə saxlamalı, öz öhdəliklərini yerinə yetirmək və zərərə yol verməmək üçün aktivlərin qiymətdən düşməsinə qarşı zəruri tədbirlər görməli, mühasibat sənədlərini və digər zəruri sənədləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərtib etməli, bankın fəaliyyətinə nəzarət mexanizmlərini formalaşdırmalı və tətbiq etməli, zərərin əmələ gəlməsi riskini maksimal şəkildə azaltmaq məqsədi ilə aktivlərin diversifikasiyasını (bölüşdürülməsini) təmin etməlidirlər.

Bankın müştərilərə iki zəruri fundamental xidməti göstərən vasitəçi təşkilatdır:

- kredit xidmətləri – iki müxtəlif müştəri qrupuna, onlardan biri, banka öz vəsaitlərini (bankın passiv kredit əməliyyatları) etibar etməklə, özü bankı kreditləşdirir, digəri isə, bankdan borc pul almaqla (bankın aktiv kredit əməliyyatları), bankda kreditləşir;
- hesablaşma-ödəniş xidmətləri (çox vaxt kassa xidmətləri ilə birlikdə) – özünün bütün müştərilərinə.

Banklarının funksiyaları həm də onunla ifadə olunur ki, onlar çox mürəkkəb bazar iqtisadiyyatı və dünya-iqtisadi münasibətlər sistemində bazarın digər iştirakçıları – istehsalat müəssisələri, ticarət təşkilatları, qeyri-bank maliyyə sektoru və əhali (onların pul axınları üçün) üçün sanki bələdçidir.

Bank fəaliyyətinin əhəmiyyətli xüsusiyyətləri sırasına, bir qayda olaraq, aşağıdakılar aid edilir:

- 1) bank resurslarında cəlb olunmuş və borc vəsaitlərinin üstünlük təşkil etməsi, bu, ilk öncə, əmanətçilərin və kreditorların vəsaitlərinin effektiv istifadəsinə görə yüksək məsuliyyətin yaranmasına səbəb olur;
- 2) maliyyə bazarlarının fəaliyyət parametrlərinin həddindən artıq hərəkətliliyi, dəyişkənliyi, bu, təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi, sosial və digər səbəblərlə bağlıdır, əməkdaşlardan, təhlilin və əməliyyatların aparılmasının keyfiyyətinə zərər vurmada, daim analitik gərginlik və yüksək operativlik tələb edir;
- 3) iqtisadiyyatın, demək olar ki, bütün sahələrini təmsil edən ən müxtəlif müştərilərlə daim və eyni anda işləmək, onların ziddiyyətli maraq və məqsədlərini ən müxtəlif, qətiyyətlə uyğun gəlməyən tendensiyalara, hər bir verilən anda mövcud maliyyə alətlərinə, müxtəlif valyutalara malik bazarlarda uzlaşdırmaq zərurəti;

4) bank məhsullarının (xidmətlərin) qeyri-maddi xarakteri və bankın, demək olar ki, bütün bölmələrinin hər bir belə məhsulun istehsalında iştirakının zəruriliyi.

Bu, bank fəaliyyətinin bəzi ən mühüm xüsusiyyətləridir, burada hər hansı ölkənin spesifikasiyası müşahidə edilmir. Əgər müasir Azərbaycana xas xüsusiyyətləri nəzərə alsaq, onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Azərbaycan banklarının mövcudluğunun son dərəcə qısa tarixi müddəti, onlarda praktiki təcrübənin, xüsusilə də ənənələrin çatışmazlığı;
- aparıcı bazar dövlətləri ilə müqayisədə bankların xüsusi kapitallarının çox kiçik məbləğləri;
- bankların müasir texniki kommunikasiya vasitələri ilə son dərəcə qeyri-kafi təchiz olunması (bizim bankların əksəriyyəti üçün bu, hələ də çox bahadır);
- bank rəhbərlərinin və işçi heyətinin peşəkarlıq səviyyəsinin bütövlükdə qeyri-kafi səviyyəsi;
- son dərəcə əlverişsiz şəraitdə: demək olar ki, hər bir müştəridə səhih kredit və digər bank tarixçəsinin olmaması (bu, o deməkdir ki, banklarda bir çox müştərilərinin işgüzar vicdanlılığına etibar etmək üçün əsas azdır); əhəlinin ümumiyyətlə maliyyə institutlarına və xüsusilə də banklara kifayət qədər etimad göstərməməsi; inzibati-iqtisadi və cinayət qanunvericiliyinin pis icra olunması və s. şəraitdə işləmək və yaşamaq zərurəti.

Bankların əmək aləti və eyni zamanda predmeti – real olaraq, dəyəri ölçmə, mübadilə vasitəsi, ödəniş vasitəsi, dəyərin sərvət kimi yığılması və ya qorunub saxlanması vasitəsi funksiyasını yerinə yetirən puldur.

Hər bir konkret bank, vəziyyətdən asılı olaraq, ağlabatan kompromis tapır: bəzi əməliyyatlarla daha az məşğul olur, digərləri ilə ümumiyyətlə məşğul olmur, lakin onlara hazırlaşır və ya zəruri hallarda onlara qoşulmağa hazırdır, başqa bir

əməliyyatlarla isə özünün ixtisaslaşma predmeti kimi, yəni daim və mümkün qədər geniş şəkildə məşğul olur.

Bankların müstəsna səlahiyyətləri iki qrup əməliyyatda reallaşır: hüquqi və fiziki şəxslərdə pulların əmanətə (depozitə) qəbul edilməsində və onlara pul kreditlərinin verilməsində (həmçinin depozit sahiblərinin və ya sərəncamçıların tapşırığı ilə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində). Məhz bu əməliyyatlar bankların mahiyyətini müəyyən edən, həlledici əməliyyatlardır, belə ki, onların aparılması tədaviyə pul kütləsinin azalması və ya çoxalması, pulun və (kredit pullarının) sıxılması və ya emissiyası deməkdir. Bankın müştəriləri banka qoyulan pul vəsaitləri üzərində tam sərəncam vermək – onları başqa yerə göndərmək, onlarla öz əqdlərini və ya alış-verişlərini ödəmək və s. hüququna malikdir. Bank və yalnız bank təkə öz pul vəsaitlərinin sahibi deyil, həm də sərəncamçısı olan şəxslərə xidmət göstərir.

Sistem nöqtəyi-nəzərindən tədqiqat obyektini qismində kommersiya bankına sosial-iqtisadi obyekt kimi, yəni bir-biri və ətrafla bağlı olan və iqtisadi nəticələrin əldə olunmasına yönəldilən idarəetmə sisteminə tabe olan altsistemlərdə qruplaşdırılmış insanların və maddi ehtiyatların cəmi kimi baxılır. Bu sistem xarakteristikası ilə yanaşı, sosial-iqtisadi obyekt iqtisadi fəaliyyətin mənfəət gətirmək qabiliyyətinə malik dəyər komponentlərinin cəmi kimi müəyyən edilir, yəni:

- fiziki kapital – binalar, texnika, avadanlıq, xammal, bütövlükdə biznesin maddi elementləri;
- maliyyə kapitalı – pullar, qiymətli kağızlar və digər maliyyə alətləri;
- insan resursları – sosial-iqtisadi obyektin işçi heyəti.

Sosial-iqtisadi obyektlər sinfinə müxtəlif profilli banklar aiddir. Buna görə də firmaların fəaliyyətini sosial-iqtisadi sistemlərin fəaliyyəti kimi xarakterizə edən bank (müəssisə) iqtisadiyyatı və bank menecmenti elm sahələrinin qanunauyğunluqlarını tamamilə banklara tətbiq oluna bilər. Bankın iqtisadiyyatı və menecmentinin əsaslarının

spesifik xüsusiyyətləri isə yuxarıda sadalanan xüsusiyyətləri və bankın ölkə iqtisadiyyatının xüsusi komponentinə –bank sisteminə mənsubluğu ilə bağlıdır.

Təsərrüfat subyektinin müştərisi dedikdə, ənənəvi olaraq onun xidmətlərindən istifadə edən şəxslər (hüquqi və/və ya fiziki) başa düşülür. Bu mühakimə bankın müştərisinin onun xidmətlərindən istifadə edən şəxs kimi müəyyən edilməsi zamanı əsas kimi götürülür. Daha sonra istinadda göstərilən kitabın müəllifləri bankın müştəri bazasının aşağıdakı tərifini təklif edir: “Bankın müştəri bazası sayılan məfhumun izahı çox aydın deyil. Yəqin ki, ona bankın faktiki müştəriləri üstəgəl bank xidmətlərinin potensial iştirakçılarının bu bankla mümkün əlaqələr çərçivəsində olan və bank xidmətlərindən və onların təqdim olunma şərtlərindən məmnun qalan bir hissəsi kimi tərif vermək olar.

Fikrimizcə, müştəri bazası anlayışını yalnız bankın faktiki müştərilərinin cəmi kimi məhdudlaşdırmaq lazımdır, belə ki, yuxarıda verilən izahda o, marketing tərfi ilə üst-üstə düşür: “Bazar – mövcud və potensial mal və ya xidmət alıcılarının cəmidir”

Beləliklə, bankın müştəri bazası dedikdə, onun bütün müştərilərinin cəmini başa düşəcəyik. Müştəri bazasının mövcudluğu – bank biznesinin aparılması üçün zəruri zəmindir. Müştəri bazası inkişaf etmədən, bank biznesinin inkişafı mümkün deyil. Buna görə də bank biznesinin bütün aspektləri onun fəaliyyəti nəticəsində mənfəətin əldə edilməsi üçün kifayət qədər müştəri bazasının yaradılmasına və bankın inkişafı prosesində müştəri bazasının sabitliyinin qorunmasına yönəldilməlidir. Müştəri bazası bank üçün xüsusi önəm daşdığından onun vəziyyətinin təhlili məsələlərinə birinci dərəcəli əhəmiyyət verilir. Müştəri bazasının təhlilinin çıxış nöqtəsi müştərilərin müxtəlif əlamətlər üzrə təsnif edilməsidir. Əvvəllər təklif olunmuş təsnifatlardan müştərinin ona göstərilən xidmət forması ilə müəyyən edilən funksional statusunu istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

1.2. Bankların kredit siyasətinin iqtisadi mahiyyəti

Müasir bank praktikasında „kredit siyasəti” anlayışının birmənalı tərfi yoxdur. Məsələn, Rusiyanın bank ensiklopediyasında də ümumiyyətlə bu terminin tərfi verilmir¹. Adətən, rusiyada vəya azərbaycanda nəşr olunan „Pul”, kredit, banklar”, „bank işi” kimi dərsliklərdə kredit siyasəti anlayışına geniş yer verilmir².

„ Bankirin stolüstü kitabı ” kitabında aşağıdakı tərf verilir: „Kredit siyasəti bankın kredit əməliyyatları sahəsində strategiyası və taktikasıdır”³.

Kredit siyasətinin şərhinə analoji yanaşmaya müasir Qərb ədəbiyyatında da rast gəlmək mümkündür. Belə ki, N.Brukun redaksiyası ilə Ümumdünya bankının nəşrində deyilir: „Siyasətin işlənilib həyata keçirilməsi təşkili tələbatların, qayda, qanunların və idarəetmə fəlsəfəsinin inteqrasiya deməkdir. Bu, korporativ mədəniyyətin inkişafına səbəb olur. Siyasəti işləməklə bank öz imicini möhkəmləndirir, gələcək nəticələr, habelə daxili və xarici audit üçün təməl qoyulur. Dəqiq müəyyənləşdirilmiş siyasətə olan tələb bank genişləndikcə, əksmərkəzləşdikcə və müstəqilliyi yüksəldikcə artır. Bank siyasəti adətən aşağıdakı funksiyalara toxunur: kreditləşdirmə, qiymətli kağızlara və törəmə şirkətlərə investisiyalar və kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi, heyət, daxili nəzarət və maliyyə idarəetməsi. Bu məsələlər üzrə təkliflər onların aid olduqları şöbələrin menecerləri və əməkdaşları tərəfindən işlənilir. Bu cür siyasətin işlənməsi çox vaxt sahəvi siyasətə, ənənələrə və menecer və direktorlar Şurasının tövsiyələrinə köklənir. Bank həmçinin xarici mənbələrdən də faydalana bilər. Bu zaman kənardan istənilən borcalmalar bankın tələbatlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Adətən yeni prosedur və siyasət Direktorlar Şurası tərəfindən bəyənilməlidir”⁴.

¹Финансовый – кредитный словарь. М.,2008.

²Вағинов М.М. Банк əməliyyatları;ВəşirovR.A. Bankişi. Dərs vəsaiti. Bakı,2007. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar . Bakı, 2009.Кərimов А. İbrahimov Z. Банк маркетингі və менеджменті.Бакі, 1996. Мəммədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010. Кроливецкая Л. П. Банковское дело: кредитная деятельность коммерческих банков. Учебное пособие / Л. П. Кроливецкая. – М. : КноРус , 2009. - 277 с.

³Банковская система России(Настольная книга банкира), М.:ДеКа,1995,книгаII,с.63.

⁴„Банковское дело и финансирование инвестиций” подред.Н.Бука,Всемирный банк реконструкции и развития,1995,т.II, часть1,с.6.

Yuxarıda gətirdiyimiz təriflər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, müasir ədəbiyyatda kredit siyasəti anlayışının birmənalı tərfi yoxdur. Bununla əlaqədar kredit siyasətinin mahiyyətini açıqlamaq lazım gəlir. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, kredit siyasəti iqtisadi siyasətdir. Lakin iqtisadi siyasətin maliyyə, qiymət, vergi, faiz və digər növlərindən fərqli olaraq kredit siyasətinin bəzi özəllikləri var. Kredit siyasətinin səciyyəvi cəhətlərindən biri bundan ibarətdir ki, kredit siyasəti kreditin hərəkəti ilə bağlı olan siyasətdir.

Qeyd edilməlidir ki, bu hərəkət təcrübədə a) ssuda, b) borc şəklini alır (və ya bu şəkildə baş verir).

Kredit siyasətinin həyata keçirilməsində bir məqsəd – bankın etibarlılığını və sabitliyini dəstəkləməklə onun gəlirlərini maksimum həddə çatdırmaq məqsədi güdür.

Bu zaman tarazlıq nöqtəsi kimi bankın likvidliyi çıxış edir. Məhz buna görə də, fikrimizcə, kommersiya bankının kredit siyasətini kredit prosesini həm kreditor bankın, həm də borc alan bankın nöqtəyi-nəzərindən öyrənmək olar. Ssudanın verilməsinin və ya borcun əldə edilməsinin kökündə bir vahid təməl durur ki, bu da dəyərin qayıdan hərəkətidir. İqtisad elmində belə bir fikir vardır ki, „kredit siyasəti” dedikdə, bu siyasətin kreditin bütün formalarının və növlərinin hərəkətinin idarə edilməsi ilə nisbətə olduğu nəzərdə tutulur.

Məhz buna görə də kredit siyasəti həm kreditin təklif edilməsi (kreditləşdirmə, ssuda növləri), həm də onun əldə edilməsi (borclar) sahəsində siyasətdir.

Amma yalnız banklardan danışarkən, ümumiləşdirici anlayış kimi bank siyasəti aşağıdakı elementlərin məcmusunu kəsb edir:

1. depozit siyasəti;
2. kredit siyasəti;
3. müştərilərə kassa-hesab xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində;
4. faiz siyasəti;

5. valyuta siyasəti;
- 6 . ayrı-ayrı bank əməliyyatlarının (konsaltinq, trast, fond, elektron və digər) aparılması siyasəti.

Bundan başqa, qeyd edilməlidir ki, bank siyasəti tərkib elementləri kimi bankın risklərinin, rentabelliyyəsinin, heyətinin və s. idarə edilməsini siyasətini də ehtiva edir.

Beləliklə, kommersiya bankının bank siyasətinin ayrılmaz elementi olan kredit siyasəti təcrid olunmuş vəziyyətdə deyil, bank siyasətinin bütün elementləri ilə qarşılıqlı əlaqədə və şərtləndirmədə nəzərdən keçirilməlidir.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda kommersiya bankının kredit siyasətinin məzmunu ilə bağlı iki mövqe vardır. Birincisi, makroiqtisadi səviyyədə kredit siyasəti bank siyasəti kimi başa düşülür. İkincisi, mikro səviyyədə kredit siyasəti bir qayda olaraq konkret bankın kredit prosesinin idarə edilməsi sahəsində siyasəti kimi nəzərdən keçirilir.

Lakin bəzi iqtisadiçilər bununla razılaşırlar. Məsələn. M.A.Kosoy yazır: „Kredit siyasəti bank siyasətindən daha geniş anlayışdır.⁵” Bu cür mövqe bununla izah olunur ki, onun müəllifi kredit siyasətini müstəsna olaraq makrosəviyyədə - dövlət siyasəti kimi, bank siyasətini isə - konkret bank səviyyəsində nəzərdən keçirir. Kredit siyasətinin məzmununa bu cür baxış planlı bölgü iqtisadiyat şəraitində təsərrüfat əlaqələri sisteminin özündən irəli gəlirdi. Bu şəraitdə mikro səviyyədə, yəni hər bir bank səviyyəsində kredit siyasətinin işlənməsi üçün zərurət yox idi, çünki yuxarıda göstərilən banklar vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət siyasətini, o cümlədən kreditləşdirmə siyasətini həyata keçirirdilər. Sosialist iqtisadiyyatında bank siyasəti hökumət siyasətinə bərabər idi. Buna görə də ölkəmizdə dövlətin iqtisadi siyasəti, bank siyasəti, kredit siyasəti yaxın vaxtlara qədər sinonim kimi işlədilirdi.

Belə ki, Maliyyə-kredit lüğətində kredit siyasəti xalq təsərrüfatının və əhalinin

⁵Косой М.А., Диссертация на соискание уч. степени канд. экон. наук, М.: МФИ, 1983, с.13.

kreditləşdirilməsi sahəsində sosializm dövlətinin sosial-iqtisadi məsələlərin həlli, pul dövriyyəsinin möhkəmləndirilməsi üçün yeritdiyi iqtisadi siyasətin tərkib elementi kimi şərh olunur⁶.

Kredit siyasətinə kredit münasibətlərinin təşkilinin elmi əsaslandırılmış konsepsiyasını, xalq təsərrüfatı və əhalinin kreditləşdirilməsi sahəsində vəzifələrin qoyuluşunu və onların həyata keçirilməsi istiqamətində praktiki tədbirlər daxildir. „Konsepsiyanın işlənməsi prosesində: kredit münasibətlərinin sferası; vəsaitlərin bölgüsü və yenidən bölgüsünün maliyyə və kredit metodlarının bir araya gətirilməsi; kreditləşdirmənin pul dövriyyəsinin təşkili ilə qarşılıqlı əlaqəsi; kreditləşdirmə prinsipləri; iqtisadi və təşkili metodların nisbəti müəyyən olunur. Kredit siyasətinin hər hansı bir elementinin dəyişdirilməsi digər elementlərin də qismən və ya tamamilə dəyişdirilməsini tələb edir.”⁷

Kredit siyasətinin mahiyyətini bankınqaytarmaq əsasları ilə resursları cəlb etmək və onları bankın müştərilərinin kreditləşdirməsi hissəsində investisiyalaşdırılması üzrə strategiyası və taktikası kimi səciyyələndiririk. Kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin predmet tərəfini bankın kredit siyasətinin funksional forma və növləri təşkil edir.

Geniş mənada kredit siyasətini kreditor və borcalan bankın müştərilərə, o cümlədən əhaliyə münasibətdə mövqeyindən nəzərdən keçiririk. Dar mənada kredit siyasəti kredit prosesinin təşkili hissəsində bankın strategiyası və taktikasıdır.

Kredit siyasətini aşağıdakı iki istiqamətdə öyrənməyi məqsədə müvafiq hesab edirik: birincisi, bankların və onların müştərilərinin pul-kredit və hesab münasibətlərinin tənzimləyicisi kimi kredit siyasətinin imkanlarından istifadə üçün iqtisadi həyatın obyektiv əsaslarının hazırlıq səviyyəsi, ikincisi, iqtisadi həyatın real problemlərinin həllində, o cümlədən dünya praktikası təcrübəsindən faydalanmaqla və onu ölkəmizin şəraitinə adaptasiya etdirməklə kredit siyasətindən istifadənin

⁶Финансово-кредитный словарь. М.1988, С.125.

⁷Финансово-кредитный словарь, т.2, с.113.

zərurliyinin və mümkünlüyünün dərk olunmasına obyektiv yanaşmadır.

Kredit siyasətinin şərhinə obyektiv yanaşma kredit siyasətinin formalaşması və ondan istifadə prosesində obyektiv analizin zəruriliyini və mümkünlüyünü tamamilə istisna edir. Bu isə iqtisadi kateqoriya olan kreditin, onun konkret forma və təzahürlərinin bank siyasətinin praktikada həyata keçirilməsi prosesində qarşılıqlı bağlılığı üzündən zəruridir.

Kredit bankın işlədiyi kredit siyasətinin mənbəyi olmaqla onun səmərəliliyinin, optimallığının meyarı kimi çıxış edir. Bank ilk növbədə ona görə kredit siyasətini işləyir ki, bu, bankla müştəriləri arasında pul vəsaitlərinin qayıdış hərəkəti ilə bağlı qarşılıqlı münasibətləri tənzimləmək, idarə etmək, rəşional təşkil etmək imkanı verir.

Kommersiya bankını kredit siyasətini işləyərkən cəmiyyətin, dövlətin bank sisteminin və konkret bankın inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır. Bu cür yanaşma iqtisadi ədəbiyyatda hamılıqla qəbul olunmuş yanaşmadan onunla fərqlənir ki, bu, birincisi, kredit siyasətini geniş mənada kreditor və borcalan bankın mövqeyindən nəzərdən keçirir, ikincisi, siyasətdən makro- və mikroiqtisadi səviyyələrdə istifadənin öyrənilməsini nəzərdə tutur.

Beləliklə, Kredit siyasəti dedikdə kredit riskinin müəyyən olunması, ölçülməsi, izlənilməsi və idarə edilməsi üzrə istiqamətləndirilmiş siyasətin yaradılması və tətbiq edilməsi başa düşülür. Düzgün kredit siyasəti fəaliyyətin və məhsuldarlığın artmasına zəmin yaradır ki, bu da banklarda aktiv keyfiyyətli kredit portfelinin yaradılmasına təsir edir.

Kommersiya banklarının kredit siyasəti- bankların müştərilərinə (fiziki və hüquqi şəxslər) təklif etdikləri kredit əməliyyatlarını özündə əks etdirir. Kredit tələblərinin qiymətləndirilməsində kredit limitləri, müştərilərin xüsusiyyətləri, faiz dərəcələri, ödəmə kimi məsələlər nəzərə alınaraq bankın kredit siyasəti formalaşdırılır.

Ümumilikdə kredit siyasətinin vacib hissələrindən biri faiz siyasətidir. Kreditləşmə əməliyyatlarına görə alınan faizlər bankın gəlirlərinin mühüm hissəsini təşkil edir.

Kreditə görə faiz dərəcələri bir sıra ümumi və fərdi amillərdən asılıdır:

- ölkədə inflyasiyanın səviyyəsi;
- Mərkəzi Bankın verdiyi kreditlərə görə baza faiz dərəcəsi;
- Banklararası kreditə görə orta faiz dərəcəsi;
- LIBOR stavkası (valyutada olan kreditlər üzrə);
- Depozitlərə görə orta faiz dərəcəsi;
- Bankın kredit resurslarının quruluşu (bankın passivlərində “bahalı” resursların xüsusi çəkisi yüksək olduqda verilən kreditlər bahalaşır);
- Kreditə olan tələb və təklif;
- Ssudaların təyinatı və şərtləri, risk səviyyəsi;
- Bankın əməliyyat xərcləri;

Beləliklə, kreditə görə haqqı müəyyənləşdirərkən, bank kredit resursları bazarındakı vəziyyəti nəzərə alır. Bununla yanaşı, kredit sövdələşmələrinin fərdi vəziyyəti, risk, kreditləşmə müddəti, ssudanın verilmə qaydası, qaytılmasının təminatlılığı və s. nəzərə alınır. Məsələn, bank yaxşı kredit tarixi olan öz müştərilərinə güzəştli ssudaları həmin bankdakı orta faiz dərəcəsinə aşağı faizlə kredit verə bilər.

Xüsusən də kommertiya bankının kredit siyasəti müasir mərhələdə iki qrup amillərdən asılıdır. Birinci qrupa bankın xarici siyasətini şərtləndirən amillər (bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarın vəziyyəti, risklər, inflyasiya səviyyəsi, rəqabət, bank əməliyyatlarına və xidmətlərə olan tələb və s.) daxildir.

Onların arasında aşağıdakıları daha vacib hesab edirik:

1. ölkə iqtisadiyyatını ümumi vəziyyəti, inflyasiyanın səviyyəsi, ÜDM-n artım templəri, büdcə kəsiri və s. mərkəzi bankın pul siyasəti, Maliyyə Nazirliyinin büdcə siyasətinin təsiri;

2. bankların ölkənin iqtisadi siyasi həyatında iştirak payı;
3. əhalinin gəlir səviyyəsi, bank xidmətlərindən istifadə etmək qabiliyyəti;
4. bank sektorunda rəqabət səviyyəsi;
5. bank müştərilərinin kreditə olan tələbatı.

Kredit siyasətinin məqsədləri aşağıdakıları əhatə edir:

- Müştəri segmenti və kredit tələblərinə uyğun olaraq kredit qiymətləndirmə modellərinin qurulması.
- Kredit risklərinin təminatlı və səmərəli şəkildə mənfəətli istifadəsinin təmin edilməsi.
- Nəticələrə görə kreditlərin izlənilməsi.
- İqtisadi və siyasi konyukturanın izlənilməsi ilə dəyişikliklər nəzərə alınaraq yeni razılaşma və düzəlişlərin edilməsi.

Banklarda kredit siyasəti və strategiyaları, bank rəhbərliyinin nəzərdə tutduğu büdcə, hədəf və strategiyalara uyğun olaraq hazırlanılır. Qlobal iqtisadi inkişafın ölkə iqtisadiyyatı və digər sektorlar üzərindəki təsiri dəyərləndirilir və nəzərdə tutulmuş siyasətlərə uyğunluğuna mütləq diqqət yetirilir. Mövcud siyasətin tətbiqi ilə kredit portfelinin həcmi, cəmlənməsi, kifayətliliyi təsbit edilir və lazımı tənzimləmələr həyata keçirilir.

Kredit siyasəti standartlaşdırılmış kredit üzrə faiz dərəcələrinin təyin edilməsi prosesinə xüsusi diqqət göstərir. Beləki, kredit faizlərinin müəyyənləşdirilməsi prosesində xərclərin azaldılaraq məhsuldarlığın artırılması təmin oluna bilər. Kommersiya banklarında portfelin idarə edilməsi və nəzarəti ilə gələcəyə istiqamətli proqnozların verilməsinə imkan verən kredit siyasətinin təşkili nəzərdə tutulur.

Kredit siyasətinin bankın bütün şöbələrinə tətbiq oluna bilməsi üçün qəbul edilmiş kredit qaydalarının yazılı qaydalara çevrilməsi lazımdır. Kredit qaydaları:

- Etibarlı kredit vermə standartlarının formalaşmasına,

- Kredit riskinin müəyyən edilməsinə və idarə olunmasına,
- Riskin doğru bir şəkildə qiymətləndirilməsinə, nəzarətinə və izlənməsinə,
- Problemlı kreditlərin müəyyən edilməsinə və idarə olunmasına,
- Bankın ehtiyacına istiqamətlənmiş portfelin idarə olunmasına yönəldilmiş şəkildə əhatəli, dəqiq və açıq olaraq təyin edilir.

Kredit siyasət və strategiyalarının həyata keçirilməsində bankların bazar payının optimal böyüklüyü, yəni gəlir tarazlığının artırılması hədəf olaraq götürülür. Bu səbəblə, "doğru firmaya doğru təminatla və doğru kredit verildikdə kredit geri dönər" prinsipi əsasdır.

Yüksək aktiv keyfiyyətə malik olmaq məqsədilə bankın həyata keçirdiyi kredit siyasətinin ən əhəmiyyətli aləti kreditləşmə standartlarının yaradılmasıdır. Bu standartın yaradılması ilə qurulacaq kredit qiymətləndirmə modelləri əhəmiyyətli rola malikdir.

Qiymətləndirmə modelləri, müştəri nöqtəyi-nəzərindən çıxış edən, sektorlara əsasən dəyişkən tərkibli qiymətləndirmə aparən və firmanın investisiya layihələrinin növünə və məzmununa görə dəyişən təfsilatına əsasən nəticələr çıxaran modellər olmalıdır. Kredit qiymətləndirmə modelləri hər bankın sahib olduğu kredit qiymətləndirmə mədəniyyətini əks etdirməlidir.

Kredit siyasəti özündə aşağıdakı üsürləri birləşdirir:

1. kreditin növləri və ödənişləri;
2. kredit işçilərinin səlahiyyətləri və məsuliyyətləri;
3. kredit qərarının alınma müddəti;
4. lazımi sənəd və zəmanətlər;
5. faiz, komissiya və digər xərclər;
6. geri ödəmə şərtləri;
7. kredit limitləri və standartları;
8. Problemlı kreditlərə tətbiq olunan siyasət.

Kredit siyasəti aparılarkən ona bir çox faktorlar təsir edir ki, bunları qısa şəkildə qeyd edə bilərik:

Müştərilərlə əlaqə. Hüquqi və fiziki şəxslər hansı bankla işləyəcəklərini seçdikləri zaman kredit əməliyyatlarının asan başa gəlməsini, bankın təklif etdiyi digər xidmətlərdən yararlanmağı və s. bu kimi halları əsas götürürlər.

Kredit portfelinin quruluşu. Kredit siyasətini müəyyənləşdirən kredit komitələri ümumi depozitlərin, ümumi kapitalın və toplam kredit dərəcələrinin müəyyən səviyyədə olmasına diqqət yetirirlər. Banklar ehtiyatlarını, qanunvericiliyi və rəqib bankların kredit siyasətini nəzərə alaraq kreditlərə nə qədər fond ayıracaqlarını təyin edirlər. Bu barədə gələcək fəsillərdə geniş yer ayrılışdır.

Kredit üzrə səlahiyyətli sistem. Bu sistem kredit qərarlarının sürətləndirilməsi və sağlam kredit təhlillərinin edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Kreditlərin idarə olunması üçün bu cür səlahiyyətli sistem üzərində şöbələrin yaradılması önəmlidir. Belə ki, qiymətləndirmə aparılarkən gəlir səviyyəsi, borc ödəmə qabiliyyətliliyi, təhsil və işin vəziyyəti, zəmanətlər və zaminlərin təhlil edilməsi sistem tərəfindən dəyərləndirilir.

Maliyyə və qeyri-maliyyə təhlilləri. Maliyyə təhlilinə görə maliyyə baxımından idarə etmənin vəziyyətini, inkişaf perspektivini müəyyən etmək üçün maliyyə hesabatları göstəriciləri və dəyişiklikləri araşdırılmalı və digər idarə etmələrlə qarşılaşdırılmalıdır. Qeyri-maliyyə təhlili firmanın keçmiş, bu günkü və gələcəkdəki fəaliyyətinə təsir edən və edə biləcək bütün faktorların araşdırılmasını və qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir.

Kreditlərin yenidən gözdən keçirilməsi. Bütün kreditlərin sistemətlə olaraq nəzərdən keçirilməsi, bankın kredit risklərinə qarşı tədbirlərin alınmasına dair erkən xəbərdarlıq ilə təmin edilməsini ehtiva edir.

Bank maliyyəsinin idarə edilməsinin klassik nəzəriyyəsində Josef F. Sink qeyd etmişdir⁸:

⁸ Финансовый менеджмент в коммерческом банке. Москва, 2007.

“Kredit siyasəti bankın kredit fəaliyyətinə nəzarətinin sənədlər əsasında formalaşmış təşkilidir. Adətən bu sənəd kredit siyasətinin aşağıdakı komponentlərinə aydınlıq gətirir:

1. kreditlərin verilməsinin ümumi qaydaları;
2. kreditlərin sinifləşdirilməsi;
3. kredit siyasətinin konkret istiqamətləri;
4. keyfiyyətə nəzarət;
5. kredit komitələri.

Banklar öz kredit siyasətini hazırlayarkən onlar qarşısında ilkin şərt ictimai inkişafın global tendensiyalarını öyrənməkdən və bu inkişafda öz rolunu (vəzifələrini) müəyyən etməkdən ibarətdir.

Kommersiya banklarının kredit siyasətinin xüsusi prinsipləridədiyimiz zaman gəlirlilik, mənfəətlilik (hər bir kommersiya bankının fəaliyyətinin əsas məqsədi maksimum mümkün mənfəət əldə etməkdən ibarətdir), təhlükəsizlik, etibarlılıq (hər bir bank real bazar qiymətlərini nəzərə alaraq gəlir əldə etməyə çalışır, bu onun fəaliyyətinin inkişafına təkan verir) nəzərdə tutulur.

Cədvəl 1.

Bankın kredit siyasətinin prinsipləri	
Ümumi	Xüsusi
Elmi əsaslandırılma	Gəlirlilik, mənfəətlilik
Optimallıq	Təhlükəsizlik, etibarlılıq
Səmərəlilik	
Kredit siyasətinin elementlərinin bağlılığı	

Bankın kredit siyasətinin səmərəliliyinin artırılması üçün ümumilikdə bütün prinsiplərin öyrənilməsi mühüm şərtidir. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı açıq şəkildə problemlər yarana bilər.

Bankın kredit siyasəti kreditləşmə əməliyyatlarını yerinə yetirərkən, onları idarə edərkən bank işçilərinin əldə rəhbər tutduqları standartları, parametrləri, prosedurları müəyyənləşdirir.

Kredit siyasətinin elementlərini cədvəl formasında aşağıdakı kimi əks etdirmək olar :

Cədvəl 2.

Kreditləşmə mərhələləri	Nizama salma ölçüləri və qaydaları
Kreditin verilməsi üzrə ilkin iş	<ul style="list-style-type: none"> - gələcək borcalanların tərkibi; - kreditin növləri; - kreditləşmənin miqdar həddi; - borc alanın kredit qabiliyyətinin müəyyən olunması standartları; - ssudanın qiymətləndirmə standartı; - faiz dərəcələri; - kreditin qaytarılmasının təmin olunma metodları; - kreditin verilməsi qaydalarına riayət edilməsi üzərində nəzarət.

Kreditin rəsmiləşdirilməsi	<ul style="list-style-type: none"> - sənədlərin formaları; - kreditin verilməsinin texnoloji qaydaları; - kreditin düzgün rəsmiləşdirilməsi üzərində nəzarət.
Kreditin idarə olunması	<ul style="list-style-type: none"> - kredit portfelinin idarə olunması qaydası; - kredit müqaviləsinin icrasına nəzarət; - yaradılma və bərpa şərtləri; - vaxtı keçmiş kreditlərin itkilərin örtülməsi qaydası; - kreditin idarə olunmasına nəzarət.

Kredit siyasətinin məqsədi - gəlirliliyinin yüksəlməsi və ona görə riskin azaldılması iki əks məqsədləridir. Maliyyə fəaliyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi bank işində də yüksək gəlirlər risklə müşayiət edilir. Kreditə görə yüksək faiz bank işində “riskə görə haqq” hesab edilir.

Ssuda portfeli yaradılarkən bank bütün investorlar üçün eyni olan prinsipləri rəhbər tutur. Bu prinsiplər yüksək gəlirli və riskli qoyuluşları, aşağı gəlirli, lakin az riskli kredit istiqamətləri ilə əlaqələndirməyi nəzərdə tutur.

Fəsil 2. Banklarda kredit siyasətinin tətbiqində risklər və onların idarə olunması: təhlil və qiymətləndirmə

2.1. Bank fəaliyyətində risklərin təhlili

Risklərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati struktur ümumi bank səviyyəsində (Bazar riski: faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, kapital riski əmtəə riski) gözlənilməz hadisələrin bankın kapitalına mənfi təsir göstərə bilməsi və bankın biznes məqsədlərini həyata keçirmək imkanlarının məhdudlaşdırmasının qarşısını almaqla bərabər, həmçinin bankın daxilindən qaynaqlanan, yəni ayrı-ayrı fərdi əməliyyat səviyyəsində (Kredit riski, Əməliyyat riski, Nüfuz riski, Strateji risk, Likvidlik riski) ortaya çıxan riskləri minimizə etmək məcburiyyətindədir⁹.

Kredit riski, aktivin dəyərini itirməsinə və yaxud dəyərsiz hala düşməsinə səbəb olan, borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi kimi hadisəsindən (balansdankənvar hadisələr daxil olmaqla) yaranan zərər ehtimalıdır.

Kredit risklərini idarə etmə prosesinin təhlilinə kredit təşkilatının aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə siyasəti və təcrübəsinin təhlili daxildir:

1. kredit portfelini idarə etmə;
2. kredit prosesi və əməliyyatlar;
3. kredit portfelinin keyfiyyəti;
4. işləməyən kredit portfeli;
5. kredit risklərini idarə etmə siyasəti;
6. kredit risklərinin məhdudlaşdırılması və limitlər üzrə siyasət;
7. aktivlərin təsnifatı;

⁹Z.F. Məmmədov. Bank fəaliyyətinin əsasları. Bakı, 2015.

8. kredit riskləri ilə bağlı mümkün itkilərin ehtiyatda saxlanması siyasəti.

Təşkilatların kreditləşdirilməsi zamanı riskin aşağıdakı elementləri mövcud olur:

Defolt ehtimalı (Probability of default — PD). PD borcalanın kredit qabiliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricidir. Bu göstərici müəssisənin bütün öhdəlikləri üzrə defolt ehtimalının mümkünlüyünü əks etdirir, çünki PD-nın hesablanması əsasında borcalanın maliyyə durumu dayanır. Məlum olduğu kimi, reyting qiymətləndirməsinin həyata keçirilməsi zamanı borcalana kreditqabiliyyətlilik dərəcəsi verilir. Bir dərəcədən olan təşkilatların fəaliyyətində müəyyən oxşarlıqlar var. Aydındır ki, eyni kreditqabiliyyətlilik dərəcəsi olan təşkilatlar üzrə PD üst-üstə düşməlidir;

mümkün itki səviyyəsi (Loss Given Default — LGD). Söhbət fəal əməliyyatların xüsusiyyətlərindən gedir. Mümkün zərərin səviyyəsi kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərin təmin edilməsi dərəcəsi, əldə edilən zəmanətlərin olması, kredit derivativlərdən istifadə və s.-lə müəyyən edilir; fəal əməliyyatlar üzrə tələblərin cəmi (Exposure at default — EAD). Bu cəm bankın borcalana bu fəal əməliyyat üzrə tələblərinin mütləq göstəricisini xarakterizə edir; öhdəliyin müddəti (Maturity — M). Aydındır ki, kredit müqaviləsinin təsir müddəti kredit riskinin göstəricisinə təsir edir. Ənənəvi olaraq uzunmüddətli kreditlər qısamüddətli ilə müqayisədə daha riskli sayılır.

Aktivlərin çəkisinin hesablanması. PD, LGD, EAD, M göstəricilərinə əsasən risk dərəcəsinə görə aktivləri gələcəkdə ölçmək məqsədilə ayrı-ayrı fəal əməliyyatların çəkisi hesablanır.

Risk dərəcəsi üzrə aktivlərin ölçülməsi. Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərlə bankın öz vəsaitlərinin müqayisə edilməsi. Baxılan metodikalardan (standartlaşdırılmış

yanaşma və ya daxili reyting sistemindən istifadə əsasında yanaşma) biri üzrə hesablanan kapitalın yetərlik göstəricisi riskin həqiqi səviyyəsinə daha uyğundur.

Üstəlik, borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinin nəticələrindən kapitalın yetərliliyinin hesablanmasında istifadə edilməsi də göz qabağındadır. Məhz belə şəraitdə demək olar ki, borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarları və göstəriciləri layiqli yer tutur və kredit riski idarə edilməsində təsirli vasitəyə çevrilir.

Kredit riskinin idarə edilməsi sistemində borcalanın kredit qabiliyyətinin yeri və əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi sahəsində gedən əsas tendensiyaların prudensial nəzarət orqanlarının nöqteyi-nəzərindən müqayisəsi belə nəticə çıxarmağa əsas verir ki, 2001-ci ilədək AMB ilə Qərbin mərkəzi banklarının mövqeləri fərqlənmirdi: prudensial tələblərə müvafiq olaraq kredit risklərinin idarə edilməsi məqsədilə kredit qabiliyyətinin göstəricilərindən istifadə olunması yalnız bəyan edilir, reallıqda isə həyata keçirilmirdi. Kredit riskinin səviyyəsi digər amillərlə müəyyənləşdirilirdi.

2001-ci ildə dünya bank ictimaiyyətinin Bazel komitəsi tərəfindən ifadə edilmiş mövqeyi köklü surətdə dəyişdi və aşağıdakı kimi oldu: borcalanın kredit reytingi kapitalın yetərlik normativinin hesablanmasında həlledici meyardır. Hazırda təklif olunan metodikanın həyata keçirilməsinin praktiki tərəfi ilə bağlı fəal məsləhətləşmələr gedir.

Demək olar ki, 2016-cı ildə yeni tələblər dünya bank birliyi üçün icbari xarakter alacaqdır.

Kredit risklərini idarəetmə siyasətinin təhlilinə aşağıdakılar daxildir: kredit risklərinin məhdudlaşdırılmasının və ya azaldılmasının təhlili, məsələn, kreditlərin təmər küzləşməsini və ölçüsünü təyin edən risklərin təhlili, kredit təşkilatı ilə bağlı olan şəxslərin kreditləşdirilməsi və ya limitlərin aşılması; kredit portfelinin və başqa kredit alətlərinin bağlanması ehtimalının təhlili, o cümlədən kredit təşkilatını kredit riskinə məruz qoyan əlavə edilmiş və ödənilməmiş faizlərin təhlili; təsnif edilmiş kreditlərin

səviyyəsi, bölgüsü və əhəmiyyəti; toplanmayan, işləməyən, yenidən baxılan, uzadılmış kreditlərin və endirilmiş stavkalı kreditlərin səviyyəsi və tərkibi; kreditlərin yenidən qiymətləndirilməsi üzrə ehtiyatların yetərliyi; rəhbərliyin problemlə aktivləri idarə etmək və onları yığmaq qabiliyyəti; kreditlərin həddən artıq təmərküzləşməsi; kredit siyasəti və kredit prosedurlarının uyğunluğu və səmərəliliyi, həmçinin onlara riayət edilməsi; kredit təşkilatının ilkin və dəyişən risklərinin və ya artıq qüvvədə olan kreditlərlə bağlı risklərinin təyini və izlənməsi prosedurlarının adekvatlığı və səmərəliliyi, tənzimləmə prosedurları.

Kredit risklərinin məhdudlaşdırılması və ya azaldılması siyasətinin təhlili aşağıdakıların araşdırılması ilə bağlıdır: iri kreditlərin, kredit təşkilatı ilə bağlı olan şəxslərə, səhmdarlara, insayderlərə verilən kreditlərin, ayrı-ayrı coğrafi regionların və iqtisadi sektorların kreditləşdirilməsinin, kredit təşkilatının yenidən baxılan borclarla və restrukturlaşdırılmış kreditlərlə işinin.

Kredit təşkilatının aktivlərinin təsnifatının təhlili risklərin idarə edilməsində əsas alət olmaqla aşağıdakıların təhlilini ehtiva edir: aktivlərin təsnifat standartlarının təhlili, onlara yenidən baxılma hallarının və standartdan kənara çıxma hallarının təhlili, təsnifat meyarlarının və risk qrupları üzrə paylaşmasının təhlili.

Kredit itkilərinin ehtiyatda saxlanması siyasətinin təhlili aşağıdakıları özündə birləşdirməlidir: itkilərin kredit təşkilatı tərəfindən müəyyən edilmiş səviyyəsinin təhlili, faktiki yaradılmış itkilərin ssudalar üzrə mümkün itkilərə adekvatlığı və yetərliyi, kredit təlimatlarının, metodika və prosedurlarının keyfiyyətinin öyrənilməsi, itkilər üzrə əvvəlki təcrübənin öyrənilməsi, kredit portfelinin artımı, kreditləşdirmə sahələrində idarəetmənin keyfiyyəti, kreditlərin qaytarılması və kreditlərin tutulması praktikası, milli və yerli iqtisadi mühitdə və rəqabət mühitində baş verən dəyişikliklər, itkili aktivlərlə işin təhlili.

Qabaqcadan ödənilmə riski: bu risk müştərinin və ya əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi nəticəsində yaranan zərər riskidir. Bu zaman zərərin ölçüsü qüvvədə olan

bazar dərəcələrindən asılı olur. Qabaqcadan ödənilmə riski, kredit ekvivalentliyi prinsipinə görə ölçülməlidir və riskin vəziyyətinin cari bərpa dəyərinin bazardakı dəyişikliklərin nəticəsi kimi müəssisənin gələcək potensial risk təhlükəsinin bəzi çoxsaylı təxminlərinin cəmini əks etdirməlidir.

Cari təhlükə: bu əks tərəfin bu gün krediti ödəyə bilmədiyi və vəziyyətin cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirilməsinə ekvivalent olduqda yaranan zərər növüdür.

Potensial risk təhlükəsi: əks tərəf gələcəkdə müəyyən olunmuş müddət ərzində krediti ödəyə bilmədikdə nəyin itiriləcəyini əks etdirən əməliyyatın, gələcək cari bərpa dəyərinin qiymətləndirilməsidir. Mükəmməl təcrübəyə əsasən, bu dəyər simulyasiya vasitəsilə əldə olunmalıdır və bazarın dəyişkənliyi, portfelin təsiri, əvəzləşdirmə müqavilələri, girov və digər kredit vasitələrini (zəmanətlər, akkreditivlər və s.) nəzərə almaqla, Riskə məruz Dəyərə görə bazar riski simulyasiyasına analoji olmalıdır. Nisbətən mürəkkəbləşdirilmiş alternativ təcrübəyə görə, potensial risk təhlükəsini hesablamaq üçün qiymətləndirmələrdən etibarlı istifadə oluna bilər.

Gözlənilən zərər, mövcud məlumat əsasən bankın üzləşəcəyi ehtimal edilən zərərlərin səviyyəsini əks etdirir. Bu, gələcək potensial təhlükənin əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi ehtimalı və nəzərə alınmış yığılma dərəcələri ilə riyazi ehtimaldır. Gəlirlərə tətbiq edilən kredit riski dəyəri kimi istifadə edilən gözlənilən kredit itkisi ölçüləri, bankı uzun müddətli istifadə olunan kredit zərərlərindən qorumaq üçün bir vasitədir.

Gözlənilməyən zərər, faktiki zərərin gözlənilən zərərdən yuxarı və ya aşağı olacağı ehtimalını əks etdirir. Gözlənilməyən zərərin səviyyəsi, müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində ən pis kredit zərərinə ölçməklə qiymətləndirilir. Müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində gözlənilməyən zərərləri hasil etmək üçün kifayət risk kapitalının bölüşdürülməsi ilə gözlənilməyən zərər ölçüləri, bankı gözlənilən kredit zərərlərindən xeyli yüksək olan qısamüddətli zərərlərdən qoruyan vasitədir.

Hesablaşma riski: əks tərəfdən gözlənilən ödənilməmiş məbləğlərdir ki, burada dəyər artıq bank tərəfindən əks tərəfə göndərilmişdir. Məsələn, hesablaşma riski xarici valyuta əməliyyatları ilə və ya qiymətli kağızların sərbəst təchiz edilməsi zamanı (ödəniş qəbul edilməzdən əvvəlki təchizat) yarana bilər. Spot xarici valyuta əməliyyatları baş verdiyi halda, bu riskin saat qurşağındakı fərqlər, valyutanın ödənilməsi və onun benefisiarının hesabına göndərilməsi zamanı yaranan vaxt fərqlərinə görə meydana çıxması ehtimal edilir.

Likvidlik riski, bankın aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtılı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir. Banklara təsir göstərə biləcək üç növ likvidlik riski vardır:

1. Qısamüddətli nağd vəsaitlərə olan tələbləri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər pul və qiymətli kağızları saxlaya bilməməsi;
2. Əlavə maliyyələşdirmənin əldə edə bilməməsi;
3. Bazar mövqeyini bağlaya və ya ləğv edə bilməməsi.

Bir sıra banklar öz işlərində riskli bank siyasətinin indikatorlarından istifadə edirlər. Bura daxildir:

- boclu ilə əlaqədar risklərin düzgün qiymətləndirilməsi;
- gələcəkdə mümkün olan fəaliyyətə əsaslanan kreditləşmə;
- müştərinin iri həcmli depozit qoyacağı halda verdiyi vədə əsasən kredit verilməsi;
- hər kredit üçün borcun ödənilmə planının tətbiqinin mümkünsüzlüyü;
- borcalana həddindən çox iri həcmli məbləğin verilməsi;
- bankın xidmət göstərdiyi ərazidən kənarında olan müəssisələrə verilən kreditin xüsusi çəkisinin yüksək olması;
- kredit işində sənəd çatımazlığı;
- bank ilə əlaqəli şəxslərə (qulluqçular, direktor və ya səhmdarlar) verilən kreditin xüsusi çəkisinin yüksək olması;
- kreditləşmə proqramına nəzarətin lazımı səviyyədə olmaması;

- rəqabətə güclü münasibət (müşərini qaçırmaq üçün aşağı keyfiyyətli kreditlərin verilməsi);
- iqtisadi şərtlərin dəyişilməsinə hissiyatın çatımazlığı.

Bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarlardakı likvidlik riskləri müntəzəm olaraq qiymətləndirilməlidir. Müvafiq hallarda, bazar likvidliyi riski, bazar mövqeyinin bağlanması üçün təxmin olunan vaxtı əks etdirməklə Riskə məruz Dəyər modelinə daxil edilməlidir.

Likvidlik Boşluğu riski (müxtəlif zaman “dilimləri” və valyuta növləri üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin mədaxili ilə məxarici arasındakı fərq), gələcəkdə likvidlik boşluğunun yarandığı vaxtlardakı nağd vəsait axınının diskont edilmiş dəyərində nəzarət etməklə və müvafiq faiz dərəcələrindəki dəyişiklikləri nəzərə almaqla ayrıca nəzərə alınmalıdır.

Borcalanların ödəmə və kredit qabiliyyətlərini bank zöü müəyyənləşdirir. Kreditləşmə zamanı bank öz müştərilərini kredit və ödəmə qabiliyyətinə görə differensiallaşdırır. Bu göstərilənlərin müəyyənləşdirilməsində məqsəd borcalanın krediti vaxtında geri qaytara bilməsi imkanını müəyyənləşdirməkdir.

Əməliyyat riski, qeyri-adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir. Əməliyyat riskinin aşağıdakı kateqoriyaları mövcuddur:

1. insan resursu riski – bankın əməkdaşları tərəfindən bank fəaliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi sənədlərdə müəyyən edilmiş tələblərin, habelə bankdaxili qaydaların pozulması ilə əlaqədar xərclərin (zərərin) yaranması riskidir;
2. sistem riski – bankda mövcud sistem və ya texnologiyalarda hər hansı təqsir olmadan baş verən problemlərlə əlaqədar xərclərin (zərərin) yaranması riskidir. Hər hansı bir niyyətlə sistem və ya texnologiyalarda baş verən itkilər insan resursu riski və ya kənar risk kimi təsnifləşdirilməlidir.

3. proses riski - qayda və prosedurlarda olan boşluqlar və ya müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət növlərini əhatə edən qaydaların olmaması ilə əlaqədar yaranan riskdir.

4. kənar risklər - üçüncü tərəf və ya təbiətin vurduğu ziyan nəticəsində xərclərin (zərərin) yaranması riskidir.

Bundan başqa, bank fəaliyyətində Nüfuz riski və Strateji risk kimi risklərin idarə edilməsi də vacibdir. Nüfuz riski – banka qarşı etimadın azalması və mənfi ictimai rəy nəticəsində xərclərin (zərərin) yaranması riskidir.

Strateji risk isə strateji hədəflərin düzgün seçilməməsi nəticəsində bankın üzləşdiyi riskdir.

Kredit təşkilatı üçün kredit riskinin potensial nəticələrinə görə kreditlərin qiymətləndirilməsinin, müşahidəsinin, nəzarətinin, qaytarılmasının, avansların, zəmanətlərin və başqa kredit alətlərinin hərtərəfli analizini həyata keçirmək vacib məsələlərdəndir.

2.2.Kredit riskinin xüsusiyyətləri

Hal-hazırda iqtisadi ədəbiyyatda kredit riskinin mahiyyəti ilə bağlı vahid fikir yoxdur. Kredit risklərinin hamı tərəfindən qəbul olunmuş tənəfatı verilməmişdir. Kredit riskləri nəzəriyyəsinin anlayışlar aparatı dayətərli dərəcədə işlənməmişdir. Kredit riskinə yanaşmalar “risk” kateqoriyasını müəyyən edən yanaşmalara uyğundur. Yeganə fərq bundadır ki, müəlliflərin əksəriyyəti kredit riskini kredit əməliyyatı üzrə mümkün itkilərlə əlaqələndirirlər.

Belə ki, Y.A. Babıçevanın redaksiyası ilə məlumat kitabçasında kredit riski "kreditor üçün borcalan tərəfindən əsas borcun və faizlərin ödənilməməsi riskinin mövcudluğu" kimi təyin edilir¹⁰. "Rusiyanın bank sistemi" adlı bankirin stolüstü kitabında kredit riski "verilmiş ssuda üzrə əsas borcun və faizlərin bağlanmaması riski" kimi təqdim

¹⁰ Банковское дело: справ. пособие/Под ред. Ю.А.Бабичевой. – М.: Экономика, 1994. – С.77 – 78.

edilir.¹¹Rusiya bank ensiklopediyasındakredit riskinə aşağıdakıitərif verilir: “Bank riskləri”adlı məqalədədeyilir ki, kredit riski “əsas borcunvə faizlərinbağlanmaması ehtimalı ilə kommersiya bankınınaktiv ssuda əməliyyatları üzrərisk” kimi səciyyələndirilir.¹² “Kredit riski” adlı məqalədə isəkredit riskinə “əsas borcla faizin bağlanmaması riski” kimitərif verilir. C.Sinki kredit riskinə aşağıdakıkimi tərif verir: “Kredit riski borcalan tərəfindən götürülmüş ssudanın qaytarılmaması ehtimalıdır”¹³. V.Platonovun və M.Higginsin redaksiyasıaltında nəşr edilən “Bank işi” kitabında kredit riski aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:“Kredit riski bank kontragentləri tərəfindən öz öhdəliklərinin yerinə yetirməməsi riskidir ki, bu dabitə qayda olaraq, müqavilə ilə təyin edilmiş müddətdə borcun əsas məbləğinin və/və ya faizlərin qaytarılmamasında(tamamilə və ya qisməni), habelə müqaviləninuzadılması yaxud ödəmələrəməhlət haqqındaəlavə razılaşmadaözünü bürüzə verir”¹⁴. Kredit riski dedikdə,professorQ.S.Panova " borcalanınkredit müqaviləsinin ilkin şərtlərinə əməl etməməsiriskini, yəni müqavilə ilə təyin edilmişmüddətdə borcun əsas məbləğinin və faizlərinqaytarılmamasını (tamamilə və ya qismən)"¹⁵ başa düşür.

Yuxarıda göstərilənlərdənbaşqa,Qərb ədəbiyyatındakredit riski həm də“bir tərəfin müqavilə üzrəöhdəliklərini yerinə yetirməməsiriski və bununla əlaqədar digər tərəfdəməliyyə itkilərininyaranması”¹⁶ kimişərhl olunur.

Zənnimizcə, kredit riskinə bu cür yanaşma bu anlayışı xeyli daraldır və onun mahiyyətini açmağa imkan vermir, çünkiyuxarıda göstərilən tərifləri rəhbər tutmuş olsaq, ondabelənəticəyə gəlmiş olarıq ki,kredit riskininidarə edilməsimüstəsna olaraqborcalan və onun bank qarşısındakı öhdəliklərinə əməl etməsiüzərində nəzarətdən ibarətdir. Bundan başqa, yuxarıda gətirilən təriflərdən belə bir nəticəhasil olunur

¹¹ Банковская система Россиию Настольная книга банкира. – Кн. 2. – М.:ДЕКА, 1995. – С.104.

¹² Российская банковская энциклопедия /Подред. О.И. Лаврушина. – М.: Энциклопедическая Творческая Ассоциация, 1995. С. 362, 219.

¹³ Синки Дж.Ф. Управление финансами в коммерческих банках Издательство: Catallaxy, 1994.

¹⁴ Банковскоедело: стратегическое руководство. Подред. В. Платонова, М. Хиггинса.- М., Кронсалтбанкир. -1998.

¹⁵ Панова Г.С. Анализфинансовогосостояниякоммерческогобанка.- М: Финансы и статистика, 1996. С. 9.

¹⁶ Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА – М, 1997.

ki, kredit riski yalnız kredit münasibətləri üçün səciyyəvidir. Bu zaman kredit riskinin faiz aktivlərinin dəyərinin və gəlirliliyinin dəyişməsi kimi aspektləri kölgədə qalmış olur. Halbuki kredit riskləri ilə bankın digər riskləri arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrində məhz bu aspektlər başlıca rol oynayır.

Beləliklə, kredit riski ilə kontragent tərəfindən öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi ehtimalının (mümkünlüyünün) eyniləşdirilməsini biz doğru hesab etmirik.

Zənnimizcə, kredit riski kreditləşdirmə və digər bank prosesləri ilə bağlı olan idarəetmə qərarlarına cavab reaksiyası olaraq exogen və endogen amillərin təsiri nəticəsində faktiki nəticələrin gözlənen nəticələrdən pulda ifadə edilən kənara çıxmasıdır (təhlükəli hadisənin baş verməsidir). Kredit riskinin mahiyyəti açılan risk kredit mövqeyinin bankın planlaşdırdığı trayektoriyadan pul, dəyər ya qeyri-dəyər formada kənara çıxmasıdır. Verdiyimiz tərifdən çıxış edərək demək olar ki, kredit riskinin kəmiyyət baxımından ("riskin qiyməti") qiymətləndirilməsi məqsədilə lazım olan meyarın tapılması üçün təkcə müəyyən ödəmələr axını və dəyərin konkret rəddüdə amplitudası təhdəvil, həm də seçilmiş ssenaridən asılı olaraq ehtimal kənara çıxmanın pulla iaadə üsulu kimi başa düşülən risk mövqeyini öyrənmək lazımdır. Çox vaxt üsul müqavilədə konkret pul göstəriciləridəvil, onların hesablanması düsturə göstərilməklə hüquqi olaraq rəsmiləşdirilir.

Belə ki, kredit müqaviləsində $MBIOR + 3\%$ şəklində üzən stavka müəyyən edilə bilər.

Zənnimizcə, kredit riskinin qiymətinin təyini texnikasının əsas arxitekturası risk hadisəsinin çoxvariantlı ssenarisinin nəzərdən keçirilməsinə söykənir. Bu, təsir edən amillər toplusundan asılıdır. Ayrıca götürülmüş ssenari üçün ona uyğun kredit riskinin qiyməti var. Bu, hər şeydən əvvəl, risk və gəlirlilik səviyyəsinin nisbətindən asılıdır. Risk mövqeyinin bu və ya digər inkişaf və idarəetmə variantında göstərilmiş risk mövqeyinin dəyərinin dəyişmə trayektoriyası kredit riskinin həqiqi qiymətini əks etdirəcəkdir.

Deməli, kredit riski reallığın maliyyə itkilərinə (itki, zərər, müflislik) köklənən

proqnozlardankənaraçıxmasının pulla ölçülməsi çərçivələri ilə məhdudlaşmayıbborc veriləndəyərinhərəkətində proqnozlaşdırılanrisk hadisələri ilə müqayisədəplanlaşdırılmamış əlavəfaydanın (gəlir, mənfəət)götürülməsisahəsini də əhatə edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, kreditordardan və borcalanlardan başqa, kredit münasibətlərinin strukturunun elementiniötürməninobyekti, yənikreditordan borcalana ötürülən vəborcalandankreditə əks yolkeçən obyektəşkil edir.

Müvafiq olaraqkredit risklərinin idarə edilməsi dedikdə,gerçəkliyingözlənilən nəticələrdənehtimalolunankənaraçıxmasının (risk hadisəsinin baş verməsinin)qarşısının alınmasına və yakreditlərin hərəkətindəqeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması şəraitində gözlənilən nəticə ilə müqayisədəəlavə fayda (mənfəət, gəlir)götürülməsinəyönələn bir-biri ilə qarşılıqlı bağlı və qarşılıqlıasılı olan məqsədyönlü şüurlu təsiretməmetodları sistemibaşa düşülür.

Kredit riskinin idarə edilməsi bankın məcmu strategiyasındaməntiqi elementdir.Bankda baş verənvə kredit münasibətlərinə söykənən biznes proseslərinin bütün əlaqə və münasibətlərinə toxunduğundan, sistemli yanaşma tətbiq edilməlidir.

Kredit risklərinin idarə edilməsinin kökləriantik dövrdəgəlib çıxır. “Kredit” anlayışıilk dəfə Roma imperiyası dövründə olaraq meydana gəlmişdir. Hərfi mənada“credit” sözü inam, etibar deməkdir. Kreditörpul ssudasının verilməsi ilə müraciət edildiyivə öz növbəsindəöz borcalanlarına etibar edən, onunpulvəsaitlərininqaytarılacağınainanan adama deyilirdi. Sonralar orta əsrlərdə “müflislik” (italyanca “banca” – oturacaq və rotta – sınımış) anlayışı meydana gəldi. Bu, bankınçökməsi mənasını verirdi.¹⁷

Tarixi inkişaf prosesində borcalanınborcu qaytarmaq qabiliyyətinəkor-koranə inamdan başqa, kredit riskinin idarə edilməsini nəzərdə tutankredit analizininaparılması da tələb olunurdu. Buna görə də bank işi yarandığı andanbanklarkredit riski üzərində

¹⁷Энциклопедия финансового риск-менеджмента. Под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова. – М.. Альпина Паблицер, 2003. S. 232.

nəzarət metodlarını inkişaf etdirirdilər, çünki kredit riskinin əsas təzahür sferası olan kredit münasibətlərinin mahiyyəti müddətlik, qaytarılma və ödənişlilik kimi parametrlərlə müəyyən olunur. Başqa sözlə, aktiv əməliyyatlar aparən kommersiya bankı onları ciddi şəkildə müddətlərə görə məhdudlaşdırır, habelə onların qaytarılmasına və öz kredit vəsaitlərindən istifadəyə görə ödənişə ümid edir. Əlbəttə, bank üçün optimal olanaşağıdakıdır: bütün aktiv əməliyyatları müqavilə öhdəliyində göstərilən dövrdə həyata keçirilir, bankın bütün vəsaitlərinin tam qaytarılması və onların müəyyən olunmuş qrafik üzrə ödənilməsi ilə başa çatır. Aktivlərin dəyəri və gəlirliliyi bankın planlaşdırdığı göstəricilərə uyğun gəlir. Bizim fikrimizcə, bu vəziyyətdən hər hansı kənar çıxmanın risk hadisəsinin baş verməsi və nəticədə kredit riskinin reallaşması kimi səciyyələndirmək olar.

Kredit riskinin digər mühüm bir cəhətinin asimmetriyasıdır. Kredit riskinin asimmetriyası da elə on bazar risklərindən fərqləndirir. Həqiqətən də, aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanı bankın optimal fəaliyyətinə azı orta gəlir normasının əldə edilməsinə zəmanət verir. Əldə edilmiş nəticələrin optimal nəticələrdən kənar çıxması əməliyyatın gəlirliliyinin azalmasına və müəyyən aktivlərin dəyərinin düşməsinə, hətta onların ümitsiz kimi tanınmasına səbəb ola bilər. Başqa sözlə, bank gözlənilən gəlirdən bir neçə dəfə çox olan mövqeyi açmağa bilər. Kredit riskinin asimmetriyası məhz bundadır.

Kredit riskinin mahiyyətini nəzərdən keçirərkən, onun ikiliyini qeyd etmək lazımdır. Bu, ayrıca bir aktiv əməliyyatın kredit risklərinə və aktiv əməliyyatların portfelinin idarə edilməsi ilə bağlı risklərə şərti bölgüdə öz ifadəsini tapır. Belə bölgü obyektiv səbəblərlə diktə edilmişdir, çünki bir sazişin kredit risklərinin idarə edilməsi ilə onların portfelinin idarə edilməsi metodoloji baxımdan və idarəetmə əməllərinə görə bir-birindən fərqlənir.

Kredit münasibətləri sferasının müəyyən dərəcədə bank fəaliyyətinin hesab-kassa xidməti, kart biznesi, maliyyə institutları xəttlərinə xidmət göstərilməsi, qiymətli kağızlarla ticarət və s. kimi istiqamətlərə daxil olduğundan və ya onlarla təmasda

olduğundan, kredit riski onlar üçün də səciyyəvidir.

İstər ayrıcabir borcalanla, istərsə dəbankın kreditportfeli ilə bağlı kredit riskinin məzmunubankın balansındaobyektiv və subyektivamillərin təsiri altında yaranan ehtimal hadisələrin kənaraçıxmalarınınpul(dəyər) ilə ifadəsindədir.

Bir halda ki, “risk” anlayışından törəmə olan kredit riskiobyektiv iqtisadi anlayışdır, onda o iradədən və bank işçilərinin arzusundan asılı deyil və arzu olunan nəticələrədəhasəməərəli nail olmaq və ya proqnozlaşdırılan nəticələrin faktiki maliyyə nəticələrindən daha azkənara çıxması üçünmüxtəlif bank strategiyaları,metodlarıvasitəsiləidarəetmətələbolunur.

Bank riskləri sistemindəkredit riskləridaha əhəmiyyətlidir. Belə ki, M.Bakanov məqaləsində yazır ki, kredit riskini “bank fəaliyyətinə məxsus ən iri risk kimi nəzərdən keçirmək olar”¹⁸. A.V.Belyakov və Y.V.Lomakinaisə qeydedirlərki, “bir çoxbank riskləri arasında kredit riskiən əhəmiyyətli sidir.”¹⁹ Bank fəaliyyətinə nəzarət üzrə Bazel komitəsinin sənədində (1997)kredit riskimaliyyə institutlarınınöz fəaliyyətindəüzləşdikləri maliyyə risklərinin əsas növü adlandırılır.²⁰

2008-ildə kredit risklərinin yetərincə qiymətləndirilməməsi üzündən dünyadabaş vermişkorporativmüflisliklər dalğası bunun əyani sübutudur.

2.3. Bank fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi

Beləliklə, hər bir bankda onun əməliyyatlarının növünə, həcminə, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə və üzləşdiyi risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi sistemi yaradılmalıdır.

Risklərin idarə edilməsi sistemi qurularkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. bankın missiyası, strateji və taktiki hədəfləri;
2. bankın əməliyyat və fəaliyyət növləri;

¹⁸БакановМ. Основы управления кредитнымирискаимв коммерческом банке // Финансист. – 1997. - №10.- с.28-35.

¹⁹БеляковА.В., Ломакина Е.В. Кредитный риск: оценка, анализ, управление // Финансы и кредит. – 2000. - № 9 (69). – с. 20.

²⁰CorePrinciplesforEffectiveBankingSupervision.Basle Committee on BankingSupervision/ - 1997/- April.

3. bankın menecment və əməliyyat prosesləri;
4. bankdaxili təşkilati struktur;
5. daxili, xarici və tənzimləyici mühit;
6. risklərarası əlaqə və onların biri-birinə təsiri;
7. böhran vəziyyətlərində bankın dəstəklənməsi tədbirləri.

Risklərin idarə edilməsi sistemi mütəmadi olaraq bankın daxili audit bölməsi tərəfindən qiymətləndirilməli və nəticələr barədə bankın Audit Komitəsinə hesabat verilməlidir.

Bank fəaliyyətində mövcud olan risklərin idarə edilməsi məqsədilə bankda kredit riskinin səmərəli idarə edilməsi ilə bağlı Kredit komitəsi, likvidlik və bazar risklərinin idarə edilməsi bağlı Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi yaradılır.

Zəruri hallarda bankın informasiya texnologiyaları sistemlərinin səmərəli və təhlükəsiz işini təmin etmək, habelə bankın qarşılaşdığı digər risklərin idarə olunması məqsədi ilə İnformasiya texnologiyaları komitəsi və digər komitələr yaradıla bilər. Bankdaxili komitələrin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının (bundan sonra - Mərkəzi Bank) normativ xarakterli aktları, korporativ idarəetmə standartları və bankın daxili sənədləri ilə tənzimlənir.

Banklarda risklərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati struktur yaradılarkən aşağıdakılar təmin edilməlidir:

1. təşkilati strukturun bütün səviyyələri arasında effektiv əlaqə və informasiya axını;
2. maraqlar münaqişəsinin yaranmaması;
3. məsuliyyət və səlahiyyətlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi;
4. müstəqil və şəffaf qərar qəbul etmə prosesini;
5. bankın məruz qala biləcəyi risklər barədə daimi olaraq bank rəhbərliyi və struktur bölmələrinin məlumatlandırılması;
6. Bankdaxili risk mədəniyyətinin formalaşdırılması.

Risklərin idarə edilməsi strukturu aşağıdakılardan ibarətdir:

Müşahidə Şurası bankın fəaliyyəti nəticəsində məruz qala biləcəyi bütün riskləri anlamalı, onlar barədə tam məlumat əldə etməli, bütün risklərin adekvat səviyyələrini, onları idarə etmə imkanlarını müəyyən etməli və riskləri düzgün müəyyənləşdirən, qiymətləndirən, onlara nəzarət edən səmərəli risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılmasını təmin etməlidir.

Risklərin idarə edilməsi prosesində bankın Müşahidə Şurasının vəzifə və səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir: bankın risklərin idarə edilməsi siyasətini, risklərin idarə edilməsi üzrə təşkilati strukturunu, səlahiyyət və məsuliyyətlərini, müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət istiqamətləri üzrə daxili qayda və prosedurları, risklərin idarə edilməsi işində istifadə edilən müxtəlif metodologiyaları, limitləri təsdiq etmək; risklərin idarə edilməsi sisteminin effektivliyi və səmərəliliyinin təmin edilməsinin yoxlanılmasına dair daxili audit bölməsinə tapşırıqlar vermək; bankın qəbul edəcəyi riskin səviyyəsini müəyyənləşdirmək; adekvat risklərin idarə edilməsi qaydalarının hazırlanmasını təmin etmək; Mərkəzi Bankın tələbləri nəzərə alınmaqla bankın kapitalı üzrə kəmiyyət və keyfiyyət tələblərini müəyyən etmək; bankın idarə heyətinə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı tövsiyələr vermək; Risklərin idarə edilməsi komitəsindən (RİK) mütəmadi hesabatlar tələb etmək; RİK-ə rəhbər təyin etmək.

İdarə Heyəti Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən və risklərin idarə edilməsini həyata keçirən təşkilatı strukturu yaradır və risklərin idarə edilməsi üzrə bütün qayda və prosedurların hazırlanmasını təmin edir. İdarə Heyəti öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar olan riskləri anlamalı, bankın effektiv və qanunvericiliyə uyğun qaydada fəaliyyət göstərməsi üçün mükəmməl və etibarlı nəzarət mühitinin yaradılmasını, bu mühitin qorunub saxlanılmasını, səlahiyyətlər iyerarxiyasını, vəzifə və məsuliyyətlə , o cümlədən, səlahiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi və qərarların qəbul edilməsi prosedurlarını, professional bilik və təcrübəyə malik risklərin idarə edilməsi heyətini və onların davamlı olaraq bilik və peşəkarlıq səviyyələrinin artırılmasını təmin etməlidir. İdarə Heyəti risklərin

idarə edilməsi bölməsinə cavabdeh olan (kurasiya edən) İdarə Heyətinin üzvünü təyin etməlidir. Risklərin idarə edilməsi prosesində bankın İdarə Heyətinin səlahiyyət və vəzifələri ən azı aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1.risklərin idarə edilməsi funksiyasının vəzifə və səlahiyyətlər bölgüsünü müəyyən etmək;
- 2.risklərin idarə edilməsi sisteminə yetərli sayda təcrübəli və peşəkar əməkdaşları cəlb etmək;
- 3.risklərin idarə edilməsi siyasətini tətbiq etmək və mütəmadi olaraq ona yenidən baxmaq;
- 4.risklərin idarə edilməsi bölməsinin işini qiymətləndirmək;
- 5.risklərin idarə edilməsi bölməsinə tapşırıqlar vermək.

Bankda onun əməliyyatlarının növünə, həcminə, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə və üzləşdiyi risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi sistemi yaradılmalıdır. Risklərin idarə edilməsi sistemi bankın fəaliyyətinə xas olan risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirməsi, onlar barədə hesabatların hazırlanması, məqbul risk limitlərinin müəyyən edilməsi və onlara nəzarət edilməsi və risklərin azaldılmasını təmin etməlidir. Bankda risklərin idarə olunması üzrə daxili siyasət, qaydalar, təşkilati struktur və hesabatlıq sistemlərini, habelə risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, idarə edilməsi, monitorinqi və hesabatlığa dair minimum tələblər Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli aktları ilə tənzimlənir.

Müşahidə Şurası, İdarə Heyətindən asılı olmayan və risklərin idarə edilməsi üzrə müstəqil qərarlar qəbul edə bilən Risklərin idarə edilməsi komitəsini (RİK) yaratmalıdır. Bu komitə bankda risklərin idarə edilməsi üzrə məsuliyyətə malik olan İdarə Heyətinin bir neçə üzvündən, eləcə də bankın struktur bölmələrinin rəhbər işçilərinin iştirakı ilə yaradılmalıdır. RİK-in iclasları ayda bir dəfədən az olmayaraq keçirilməli və nəticələri barədə bankın Müşahidə Şurasına hesabat verilməlidir. RİK-in sədri bankın Müşahidə Şurası tərəfindən təyin edilir. RİK-in sədri digər bankdaxili komitələrin üzvü olmalı və veto

hüququna malik olmaqla bu komitələrdə məbləği məcmu kapitalının 1%-dən çox olan bütün əməliyyatlara dair qərarların qəbul edilməsində iştirak etməlidir.

RİK-in vəzifə və səlahiyyətləri Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş müvafiq əsasnamədə müəyyən edilir. RİK-in vəzifə və səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. risklərin idarə edilməsi prosesinin hər bir mərhələsinə dair minimal tələbləri müəyyən etmək;
2. risklərin idarə edilməsi bölməsinə tapşırıqlar vermək və ondan mütəmadi hesabatları tələb etmək;
3. müxtəlif risklər üzrə limitləri müəyyən etmək və təsdiq edilməsi üçün Müşahidə Şurasına təqdim etmək;
4. mütəmadi olaraq bankdakı risklərin vəziyyəti, risklərin idarə edilməsi sisteminin adekvatlığı və risklərin idarə edilməsi prosesinin effektivliyi haqda Müşahidə Şurasına hesabat vermək;
5. risklərin idarə edilməsi siyasəti, bankdaxili risklərin idarə edilməsi funksiyası üzrə vəzifə və səlahiyyətləri, müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət istiqamətləri üzrə qayda və prosedurları, risklərin idarə edilməsi işində istifadə edilən müxtəlif metodologiyaları müəyyənləşdirmək və yenidən baxmaq, təklifləri Müşahidə Şurasına təqdim etmək.

Risklərin idarə edilməsi bölməsinin məqsədi gündəlik olaraq RİK-in fəaliyyətinə əməliyyat dəstəyinin təmin edilməsidir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinə RİK tərəfindən mütəmadi tapşırıqlar verilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin rəhbəri ən azı 3 il bank işi təcrübəsinə malik olmalıdır. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin rəhbəri bankın İdarə Heyəti tərəfindən təyin edilir və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin istənilən məlumat bazasına çıxışı təmin edilməlidir.

Risklərin idarə edilməsi bölməsinin vəzifə və səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1. bankın hər bir əməliyyat növü və fəaliyyət istiqaməti ilə bağlı bütün prosedur və qaydalarında risklərin müəyyənləşdirilməsi və minimallaşdırılması;

2. bankın fəaliyyətinin Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş risk limitləri çərçivəsində və daxili qaydalara uyğun həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsi;

3. hər bir əməliyyat bölməsinin üzvləşdiyi bütün spesifik risklərin müəyyən edilməsi, qayda və prosedurlarının yoxlanılması və onlarda risklərin müəyyənləşdirilməsi;

4. ayrı-ayrı risk kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, idarə edilməsi, nəzarətini həyata keçirilməsi və bu risklər barədə RİK-ə və bankın İdarə Heyətinə mütəmadi olaraq hesabatların təqdim edilməsi;

5. Bankın kapitalının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə, kapitalın adekvatlığına dair tələblərə riayət edilməsinə nəzarət edilməsi.

Kredit risklərinin idarə edilməsində məqsəd, belə kredit hadisələrini aradan qaldırmaq, kredit riski təhlükəsini məqbul olan parametrlər daxilində saxlamaq, bank aktivlərinin sağlamlığını qorumaq və onlardan əldə olunacaq gəlirlərin itkilərin örtəcəyini təmin etməkdən ibarətdir. Banklar, bütün kredit portfelinin riskini, eləcə də ayrı-ayrı kreditlərdə və ya əməliyyatlarda mövcud olan riskləri idarə etməlidir.

Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti kredit risklərinin idarə edilməsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

1. Əks tərəfin kredit sazişinin şərtlərinə riayət etməsinə nəzarət etmək;

2. Mütəmadi olaraq müştərinin fəaliyyətindəki dəyişiklikləri qiymətləndirmək üçün onunla görüşlər təşkil etmək;

3. Davamlı olaraq kreditin yalnız kredit sazişində göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunmasını yoxlamaq;

4. Mövcud olan bütün məlumatlar (kütləvi informasiya vasitələrinin nəşrləri daxil olmaqla) vasitəsilə müştərinin, eləcə də onun zəmanətçilərinin maliyyə vəziyyətinə nəzarət etmək;

5.Lazım gəldikdə vaxtı ötmüş kreditlərlə əlaqədar müvafiq prosedurlardan istifadə etmək.

Kommersiya banklarının kredit risklərinin idarə edilməsində əsas problem kredit prosesinin hərtərəfli və dərin təhlil sisteminin, ciddi metodoloji bazasının olmaması və natamam informasiya şəraitində yanlış idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsidir.

Fəsil 3. Kommersiya banklarında kredit siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi

3.1. Kommersiya banklarında kredit siyasəti tətbiqinin monitorinqi

Bank sektorunun səmərəliliyinin və dayanıqlığının təmin edilməsi tədbirləri bir çox halda onun monitorinqindən asılıdır. Məlum olduğu kimi, Mərkəzi Bankların bank tənzimlənməsi və nəzarəti sistemi çərçivəsində kommersiya banklarının fəaliyyətinin monitorinqi aşağıdakı kompleks məsələlərin həllinə yönəlmişdir:

1. Ölkənin iqtisadi inkişafının və kommersiya bankları sisteminin fəaliyyətinin əsas göstəricilərini əks etdirən informasiyanın toplanması;
2. Bank sisteminin dayanıqlıq göstəricilərinin təhlili və proqnozu, bank sisteminin sistemli risklərinin qiymətləndirilməsi;
3. Bankların etibarlılığını, bank sisteminin dayanıqlığını şərtləndirən müxtəlif amillərin təsir etmə dərəcəsinin aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi;
4. Bank sisteminin dövlət tənzimlənməsi çərçivəsində aparılan tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.
5. Monitorinqin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:
6. əmsalların monitorinqi;
7. bank risklərinin mütəmadi monitorinqi;
8. stress-testləşdirmənin nəticələri əsasında monitorinq;
9. bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının göstəricilərinin monitorinqi;
10. inzibatçıların fəaliyyətinin nəticələri üzrə informasiyanın monitorinqi;
11. qeyri-maliyyə sektoru müəssisələrinin monitorinqi.

Monitorinqin bu istiqamətlərindən hər biri müvafiq funksional əhəmiyyətə malikdir. Lakin tədqiqatlar göstərir ki, onun qüsurları var.

Əmsalların monitorinqi əmsallar sisteminin analizidir. Bu analizlər müvafiq müvafiq qanunvericilik aktlarına uyğun aparılır. Lakin Daim qlobballaşan dünyada bu normativlər sistemlərin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var.

Mütəxəssislərin fikirlərinə görə, bank hesabatçılığının mötəbərliyi problemini həll etmək üçün bank sisteminin biznesin aparılması üzrə beynəlxalq standartlara və MHBS-ya keçidi üçün şərait yaratmaq, həddindən artıq olan icbari iqtisadi normativlərinin sayını azaltmaq, Mərkəzi Bankların normativ aktlarını təkmilləşdirmək, Bazel III elementlərini tətbiq etmək, bank hesabatlarının auditor şirkətləri tərəfindən yoxlanması prosesi üzərində nəzarəti gücləndirmək və s. lazımdır.

Bu problemin həlli çərçivəsində həmçinin rəhbər və baş mühasiblərə, bankların uçot-əməliyyat işinin təşkilinə, daxili nəzarət sistemində daha yüksək tələblər irəli sürülməsi vacib şərtidir. Bununla yanaşı ənənəvi əmsallar sistemini bankların öz fəaliyyətində üzləşdikləri risklərin kompleks analizinin yeni sxemi ilə tamamlamaq lazımdır. Bank fəaliyyətinin monitorinqinin bütün istiqamətlərinin inkişafı da elə məhz buna səbəb olacaqdır.

Bu, bir çox mənada risklərin mütəmadi monitorinqinə də aiddir. Hal-hazırda bu, aşağıdakı istiqamətləri özündə birləşdirir:

- kapitalın yetərliliyinin monitorinqi;
- Kredit risklərinin monitorinqi (qeyri-maliyyə müəssisələrinin kreditləşdirmə riski və istehlakçı kreditləşdirmə riski);
- Likvidlik riskinin monitorinqi;
- Bazar riskinin monitorinqi.

Risklərin monitorinqi hər ay aparılır və bankın fəaliyyətindəki qeyri-səmərəli tendensiyaları ən erkən mərhələlərdə aşkarlamaq məqsədini daşıyır.

Bank sisteminin müxtəlif növ risklərə məruz qala bilmə dərəcəsi və kapitalın yetərliliyinin vəziyyəti haqqında informasiya Mərkəzi Bank tərəfindən ölkənin bank sektorunun inkişafı haqqında müvafiq il üçün hesabatlarda və bank sektorunun icmallarında mütəmadi olaraq gətirilir.

Bankdaxili qaydalarda kredit portfelinə və ya məcmu kapitalla nisbətdə bank tərəfindən Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi prudensial tələblər nəzərə alınmaqla ən azı aşağıdakı limitlər müəyyən edilməlidir:

1. hər bir növü üzrə kreditin maksimum məbləği və növlər üzrə kreditlərin cəmləşməsi;
2. kreditlərin ümumi həcmnin depozitlərin həcminə nisbəti;
3. kreditlərin ümumi həcmnin depozitlərin və cəlb edilmiş digər vəsaitlərin cəminə nisbəti;
4. bir borcalan və bir-biri ilə əlaqəli borcalanlar qrupu üzrə kreditin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;
5. coğrafi yerləşmə üzrə kreditlərin cəmləşməsi, o cümlədən bir ölkə və ya bir-biri ilə sıx əlaqədə olan ölkələr üzrə cəmləşmə;
6. kreditlərin əsas valyuta növləri üzrə cəmləşməsi;
7. aidiyyəti olan şəxslərə verilən kreditin maksimum məbləğ və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;
8. borcalanlar statusu üzrə kreditlərin cəmləşməsi (hüquqi, fiziki şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslər);
9. təminatın növü üzrə cəmləşmə (daşınmaz əmlak, qiymətli kağızlar və s.);
10. eyni ödəmə müddətləri olan kreditlərin cəmləşməsi;
11. təminatçısı eyni olan kreditlərin cəmləşməsi;
12. qeyri-işlək kreditlərin cəmləşməsi;
13. təminatsız (blank) kreditlərin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;
14. filial tərəfindən verilən kreditlərin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi (filiala bu növ əməliyyatlara icazə verildikdə).

Kredit riski Azərbaycan bank sektorunda bütün bank qruplarında, xüsusən də payına ənənəvi olaraq məcmu kredit portfelinin yarısından çoxu düşən (01.01.15-ci il üçün – 20 %) qeyri-bank təşkilatlarında ən ciddi risk növüdür.

Eyni zamanda kredit portfelleri yüksək dərəcədə kredit təmərküzləşməsi ilə (iri kreditlər bank aktivlərinin $\frac{1}{4}$ hissəsini təşkil edir) xarakterizə olunur.

Son 2 ildə Azərbaycan mərkəzi bankı ayrı-ayrı şəxslərin kreditləşdirilməsinin, xüsusən də yüksək gəlirli istehlakçı kreditləşməsinin kəskin dərəcədə artması ilə bağlı narahatlığını ifadə edir.

Azərbaycan bank sektorunda kredit riskinin aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərini qeyd etmək olar:

1. Bankların kredit portfelinin keyfiyyətinin payına kredit portfelinin böyük hissəsinin düşdüyü müəssisələrin maliyyə durumundan birbaşa asılılığı;
2. Bank portfellerində kreditlərin yüksək təmərküzləşməsi və restrukturlaşdırılmış ssudaların, xüsusən də iri ssudaların payının yüksək olması ki, bu da kredit portfellerinin keyfiyyətin yüksək qiymətləndirilməsindən xəbər verir;
3. Portfel üzrə və yaxşı ssudalar kateqoriyası üzrə ssudalara görə mümkün itkilərlə bağlı yaradılmış ehtiyatların səviyyəsinin aşağı olması ki, bu da qeyri-səmərəli iqtisadi şəraitdə kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb ola bilər;
4. Pərakəndə portfel üzrə gecikmiş borcun önləyici artım templəri və onun keyfiyyətinin pisləşməsi.

Azərbaycan bank sektorunda kredit riski kateqoriyası üzrə kreditlərin təsnifatı Beynəlxalq Maliyyə İnstitutu tərəfindən təklif olunan və beynəlxalq Bazel komitəsinin tövsiyə etdiyi təsnifata söykənir.

Həmin təsnifata görə, ssudalar kredit riskinin 5 kateqoriyasından birinə aid edilə bilər.

Kredit riski kateqoriyalarına görə kreditlərin təsnifatı

Kredit riskinin təmərküzləşməsi	Ssudanın xarakteristikası	ssudanın risk əmsalı, %	Başqa ölkələrdə ehtiyatlar səviyyəsinin tipik diapazonu (91), %
1 – standart ssudalar	Ödənişlərin vaxtında edilməsi, tam bağlanma gözlənilir	0	0,25-1
2 – qeyri-standart ssudalar	Yüksək diqqət tələb edir	1-20	2-5
3- şübhəli ssudalar	Borcun gecikdirilməsi, tam bağlanma ilə bağlı şübhələr yaranır	21-50	10-25
4- problemlı ssudalar	Qaytarma ehtimalı azdır	51-100	50-75
5-ümitsiz ssudalar	Tutulmalı deyil və ehtiyat hesabına silinir	100	100

Ssudanın kredit riskinin bu və ya digər kateqoriyasına aid edilməsinin meyarı kimi borcalanın maliyyə durumu və kredit müqaviləsi üzrə borca xidmət göstərmə

keyfiyyəti çıxış edir. Öz növbəsində maliyyə durumu borcalanın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin göstəriciləri əsasında, borca xidmət göstərmənin keyfiyyəti isə - ssuda üzrə gecikdirilmiş ödəmələr hallarının sayından və gecikdirmənin müddətindən asılı olaraq təyin edilir. Həmçinin ssudanın restrukturlaşdırılması və köhnə ssudaların bağlanmasına yönələn yeni ssudaların verilməsi faktları da nəzərə alınır.

Kreditor bankın ekspert qiymətləndirmələrinə əsasən borcalanın maliyyə durumu və borca xidmət göstərmənin keyfiyyəti yaxşı, orta və pis kimi tanına bilər. Ssudanın keyfiyyət kateqoriyası hər iki meyarın qiymətləndirilməsinə əsasən AM Bankı tərəfindən təsdiq olunmuş təsnifat sxeminə müvafiq olaraq təyin olunur.

Maliyyə durumu/ borca xidmət göstərmənin keyfiyyəti	Yaxşı	Orta	Pis
Yaxşı	1	2	3
Orta	2	3	4
Pis	3	4	5

Ssuda üzrə mümkün itkilərə görə ehtiyatın ölçüsü (bundan sonra – SMİE) aşağıdakı kimi hesablanır: ehtiyatın hesablanması gününə olan ssuda borcunu vur ssuda riskinin əmsalına (risk əmsalı ekspert mühakimələrinə əsasən verilmiş göstəricilər diapazonunda bank tərəfindən müəyyən edilir). Ssuda üzrə keyfiyyət kateqoriyası (yüksək likvidli qiymətli kağızlar, qiymətli metallar, hökumət zəmanətləri, beynəlxalq investisiya reytingi olan şirkətlərin zəmanətləri və s.) yüksək olduqda, ehtiyat azaldıla bilər.

Yüksək keyfiyyət kateqoriyasına aid edilə bilən təminatların siyahısına AM Bankı tərəfindən mütəmadi olaraq yenidən baxılır. Korporativ kreditlərlə bağlı ehtiyat hər bir ssuda üzrə, pərakəndə kreditlərlə bağlı isə - bütövlükdə yekcins ssudalar portfelleri üzrə yaradılır. Bu zaman pərakəndə portfel üzrə ehtiyatın ölçüsü kreditlərin təmin edilmə dərəcəsiindən və gecikdirilmiş borcların müddətindən asılı olur.

Pərakəndə kreditlər üzrə risk əmsalları da AM Bankı tərəfindən müəyyən edilir.

Ehtiyatın tənzimlənməsi borcalanın tipindən asılı olaraq aylıq və ya kvartallıq əsaslarla həyata keçirilir. Ehtiyatın artmasına-azalmasına bank ekspertləri tərəfindən yenidən baxıla bilən ssudanın risk əmsalı və ehtiyatın hesablanması tarixinə ssuda borcunun qalığı təsir göstərir.

Bağlanmamış ssudanın bankın balansından silinməsi üçün ehtiyatdan istifadə edilməsinə yalnız barəsində bank tərəfindən kreditorun təminatı satmaq hüququ daxil olmaqla, bütün hüquqi və faktiki xarakterli tədbirlərin görüldüyü və mümkün itkilərin əldə edilmiş iqtisadi faydanı aşdığına görə ssudanın tutulması ilə bağlı sonrakı tədbirlərin məqsədə müvafiq olmadığı ümitsiz ssudalarla bağlı icazə verilir.

Banklar tərəfindən müəyyən edilmiş ehtiyat qaydalarına əməl edilmədikdə, AM Bankının ssudaları yenidən təsnifləşdirmək və bununla əlaqədar bankın maliyyə nəticələrinə yenidən baxmaq hüququ var.

Beləliklə, AM bank sektorunda kredit riskinin qiymətləndirilməsinə sadələşdirilmiş yanaşma tətbiq olunur. Bu yanaşmaya müvafiq olaraq, kredit riskinin və yaradılan ehtiyatların səviyyəsi AM Bankı tərəfindən müəyyən edilən fiksə edilmiş risk əmsalları əsasında təyin edilir.

Bununla belə 2013-cü ildən etibarən kredit riskinin bank borcalanlarının daxili reytingi əsasında hesablanması ilə bağlı AM Bankının Metodiki tövsiyələri qüvvədə mindi.

AMB və bank tərəfindən aparılan təsnifləşdirmənin nəticələri fərqli olduqda bu məsələ AMB və həmin bank arasında müzakirəyə çıxarılır. AMB zəruri saydığı hallarda hesabatlar və ya aşkar olunmuş faktlar əsasında hər hansı bir aktivin təsnifləşdirilməsi ilə bağlı mümkün zərərlər üzrə ehtiyatların dəyişdirilməsini və ya artırılmasını banklardan tələb etmək hüququna malikdir. Həmin dəyişikliklərə aşağıdakılar əsas olur:

1. kreditlərin verilməsi üzrə bankın daxili qayda və prosedurlarında kredit risklərinin idarə edilməsinə dair adekvat qaydaların olmaması;
2. bank kreditlərinin sənaye sahələri, regionlar və s. üzrə cəmləşməsi;
3. eyni növlü kreditlər üzrə (məsələn, konkret sektorlara, sənaye sahələrinə və ya rayonlara verilən kreditlər) bankın faktiki itkilərinin mövcudluğu;
4. bankın kredit portfelinin ümumi vəziyyətinin pisləşməsi;
5. bank rəhbərliyinin problemlə aktivlərin qaytarılması, yaxud ödəməmələrə görə girova tutmanın yönəldilməsi üzrə təcrübəsinin olmaması;
6. AMB tərəfindən keçirilən yoxlamalarda borclunun və ya bankın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi ilə bağlı aşkar olunmuş digər faktlar və s.²¹

Bu, AM bank sektorunda daxili reytinglər (İRB-yanaşma) əsasında baza yanaşmanın həyata keçirilməsi ilə bağlı normativ bazanın işlənməsi üçün təməldir.

Bu yanaşmanın 2016-cı ildən etibarən iri banklarda tətbiqi planlaşdırılır. Metodiki tövsiyələr kredit tələblərinin təsnifləşdirilməsini, borcalanın defoltunun təyin edilməsini, kredit riskinin komponentlərinin və gözlənilən itkilərin səviyyəsinin hesablanmasını, Bazel 2 tövsiyələrinə müvafiq olaraq reyting sistemlərinə, modellərinə və stress-testləşdirməyə verilən tələbləri nəzərdə tutur. Kredit riskinin qiymətləndirilməsi üçün bu yanaşmadan istifadə etməyi qərara alan banklarla birgə AM Bankı ən yaxın vaxtlarda İRB-yanaşmanın bankların kapitalının yetərliyinə kəmiyyət təsirini qiymətləndirməyi planlaşdırır.

²¹Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün ehtiyatların yaradılması Qaydaları

Metodiki tövsiyələr perspektivdə banklar tərəfindən gözlənilən itkilərin göstəricilərinin hesablanması əsasında ssudalar üzrə mümkün itkilərə görə ehtiyatların yaradılmasını nəzərdə tutur.

Bununla əlaqədar Azərbaycanın bank sektoru üçün banklar tərəfindən kreditlərin keyfiyyətinin pisləşməsinin erkən mərhələdə proqnozlaşdırılması və kontrtsiklik ehtiyat mexanizmindən istifadə edilməsi kifayət qədər aktual məsələlərdəndir.

3.2. Banklarda kredit portfelinin keyfiyyətinin yüsləldilməsi və problemlə kreditlərlə işin təkmilləşdirilməsi

Bankın kredit portfeli – müxtəlif kredit riskləri və onlardan qorunma üsulları ilə bağlı meyarlar əsasında təsnif olunmuş, ayrılmış kreditlərin məcmusudur. Bankın kredit portfeli qısamüddətli, uzunmüddətli və gecikdirilmiş kreditlər üzrə balans hesabında qalan vəsaitlərin qalıqlarından ibarətdir. Bu bankın kredit portfelinin kəmiyyət göstəriciləridir. Keyfiyyət göstəriciləri isə bank tərəfindən krediti qaytarılmasının təminatını və kredit risklərinin, yəni kreditin əsas məbləğinin və ona hesablanmış faizlərin qaytarılmaması hallarının miqdarının azaldılmasını ölçmək məqsədi ilə istifadə olunur.

Bankdaxili qaydalarda kredit portfelinə müntəzəm nəzarət edilməsi tələbi məcburi şərt kimi müəyyən edilməlidir. Nəzarətin keçirilməsi üçün məsul olan şəxslər və müddətlər təyin olunmalıdır.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bank müxtəlif qiymətləndirmə üsullarının tətbiqi məqsədilə kreditləri müxtəlif meyarlara əsasən qruplaşdırır (istehlak kreditləri, fiziki şəxslərə verilmiş kredit kartları, və s.). Bank tərəfindən təsadüfi, proporsional, statistik seçim vasitəsilə qeyd olunan qruplardan bir neçə kredit seçilir və onların hərtərəfli qiymətləndirilməsi həyata keçirilir.

Qiymətləndirmə zamanı secilmiş kreditlər üzrə əldə edilmiş keyfiyyət parametrləri həmin qrupa proporsional şəkildə aid edilir.

Məbləğindən və növündən asılı olmayaraq aşağıdakı kreditlər fərdi olaraq hərtərəfli qiymətləndirilməlidir:

- hüquqi şəxslərə verilmiş bütün kreditlər;
- bank səhmdarlarına və banka aidiyyəti olan şəxslərə verilmiş bütün kreditlər;
- verildiyi tarixdən sonra faiz dərəcələri, ödəniş və digər şərtləri dəyişdirilmiş bütün kreditlər;
- faizlərin və/və ya əsas borc məbləğinin ödənilməsi 30 gündən çox gecikdirilmiş bütün kreditlər, o cümlədən faizləri kapitallaşdırılmış və ya müddəti uzadılmış kreditlər;
- qeyri-standart kreditlər kimi təsnifləşdirilmişdir bütün kreditlər;
- qeyri-işlək kreditlər;
- bankdaxili qaydalarda müəyyən edilmiş digər kreditlər.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin təhlili aşağıdakıları da əhatə etməlidir:

- borcalanların sayı, kreditlərin orta müddəti və kreditin orta faiz dərəcəsi;
- kredit portfelinin bölgüsü, o cümlədən müxtəlif növlərdəki kreditlərin ümumi sayının və ümumi məbləğinin təhlili (valyutalar, ödəmə müddətləri(qısamüddətli və ya uzunmüddətli), fəaliyyət növləri, mülkiyyət növləri (dövlət, xüsusi, bələdiyyə), borcalanların statusu (hüquqi və ya fiziki şəxslər), və s. üzrə).

Bank kredit portfelinə nəzarət çərçivəsində problemlı kreditlərin erkən xəbərdarlıq sistemini qurmalı və aşkar edilmiş problemlərin aradan qaldırılması üçün prosedurlar müəyyən etməlidir.

Bank kredit portfelinin kənar iqtisadi, maliyyə və bazar riskləri ilə bağlı amillərinə, o cümlədən faiz dərəcəsinin dəyişməsi, valyuta məzənnəsi, likvidlik göstəricilərinə, iqtisadi sektorlar üzrə dövri-mövsümi göstəricilərə, qiymətlərin dəyişməsi

proqnozuna həssaslıq səviyyəsinin ölçülməsi mexanizmini hazırlamalı və mütəmadi olaraq qiymətləndirməlidir. Qiymətləndirmə mexanizmi kimi stress-testləşdirmənin keçirilməsi, ssenarilərin təhlili və digər riyazi üsullar istifadə edilə bilər. Bank bu üsulların aktuallığını və adekvatlığını mütəmadi olaraq qiymətləndirməlidir.

Kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri barədə məlumat müvafiq qərarın qəbul edilməsi üçün İdarə Heyətinə və Müşahidə Şurasına təqdim olunmalıdır. Bankdaxili qayda və limitlərə yenidən baxılarkən kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bank müxtəlif qiymətləndirmə üsullarının tətbiqi məqsədilə kreditləri müxtəlif meyarlara əsasən qruplaşdırıla bilər (istehlak kreditləri, fiziki şəxslərə verilmiş kredit kartları, və s.). Bank tərəfindən təsadüfi, proporsional, statistik seçim vasitəsilə qeyd olunan qruplardan bir neçə kredit seçilir və onların hərtərəfli qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Qiymətləndirmə zamanı seçilmiş kreditlər üzrə əldə edilmiş keyfiyyət parametrləri həmin qrupa proporsional şəkildə aid edilir.

Bank kredit portfelinə nəzarət çərçivəsində problemlə kreditlərin erkən xəbərdarlıq sistemini qurmalı və aşkar edilmiş problemlərin aradan qaldırılması üçün prosedurlar müəyyən etməlidir.

Bank kredit portfelinin kənar iqtisadi, maliyyə və bazar riskləri ilə bağlı amillərinə, o cümlədən faiz dərəcəsinin dəyişməsi, valyuta məzənnəsi, likvidlik göstəricilərinə, iqtisadi sektorlar üzrə dövri-mövsümi göstəricilərə, qiymətlərin dəyişməsi proqnozuna həssaslıq səviyyəsinin ölçülməsi mexanizmini hazırlamalı və mütəmadi olaraq qiymətləndirməlidir. Qiymətləndirmə mexanizmi kimi stress-testləşdirmənin keçirilməsi, ssenarilərin təhlili və digər riyazi üsullar istifadə edilə bilər. Bank bu üsulların aktuallığını və adekvatlığını mütəmadi olaraq qiymətləndirməlidir.

Kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri barədə məlumat müvafiq qərarın qəbul edilməsi üçün İdarə Heyətinə və Müşahidə Şurasına təqdim

olunmalıdır. Bankdaxili qayda və limitlərə yenidən baxılarkən kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycan Banklarının kredit portfelinin həcminə görə sıralamasını izləyə bilərsiniz. "Report" informasiya agentliyinin analitik qrupu Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bank təşkilatlarının 2015-ci il aprelin 1-nə kredit portfelinin həcminə görə rekinqini hazırlayıb.

Aşağıdakı cədvəldə bankların müştərilərə verilmiş kreditlərin həcmi üzrə ilk onluğu (TOP-10) əks olunub:

№ Banklar	Kredit portfeli (min manat)
1 Kapital Bank	981 718,86
2 Access Bank	925 259,19
3 Unibank	783 399,00
4 Bank of Baku	621 466,48
5 PAŞA Bank	614 330,21
6 Atabank	519 771,10
7 Bank Technique	447 564,38
8 Bank Respublika	348 866,00
9 VTB Azerbaijan	345 008,10
10 Zaminbank	331 020,10

Mənbə: "Report" agentliyinin iqtisadi informasiya bülleteni.

İlk pillələrdə Beynəlxalq Bank, Xalq Bank, Kapital Bank, Bank Standard və Unibank qərar tutmuşdur.²²

²² <http://banker.az/kredit-portfelinin-h%C9%99cmin%C9%99-gor%C9%99-banklarinin-reytingi/>

Bankdaxili qaydalarda bank tərəfindən problemlı kreditlərin tənziqlənməsi öz əksini tapmalıdır. Öz fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq bank problemlı kreditlər anlayışını və kreditlərin problemlı kimi təsnifləşdirilməsi üçün meyarları müəyyən etməlidir.

Aşağıdakı hallar kreditin statusunun pisləşməsinin səbəbləri kimi qiymətləndirilə bilər:

- bank tərəfindən tələb edilən maliyyə məlumatlarının vaxtında təqdim edilməməsi;
- kredit üzrə faizlərin və əsas məbləğin vaxtında ödənilməməsi;
- borcalanın vəsait axınında təqdim edilmiş proqnozla və biznes-planla uyğunsuzluğun yaranması;
- borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi;
- kreditin əsas borc məbləğinin və faizinin ödəmə müddətinin uzadılması üçün müraciət;
- borcalana qarşı məhkəmə iddialarının qaldırılması;
- borcalanın bankla görüşməkdən imtina etməsi;
- Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrindən borcalanın ödəniş qabiliyyətinin pisləşməsi haqqında məlumatların alınması;
- borcalanın ödəmə qabiliyyətinə mənfi təsiri ola bilən hər hansı digər məlumatın əldə edilməsi.

Tənziqləmə zamanı hər bir kredit və borcalan fərdi qaydada nəzərdən keçirilməlidir. Bankdaxili qaydalarda ən azı aşağıdakı tənziqləmə tədbirləri əks olunmalıdır:

- borcalan tərəfindən əlavə maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsinə, əlavə təminatın verilməsinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlər;
- borcalanın maliyyə imkanlarını və ödəmə qabiliyyətini gücləndirmək yollarının tapılması istiqamətində borcalanla birgə tədbirlərin görülməsi (məsləhətçi xidmətlərinin cəlb edilməsi, əməliyyat xərclərinin azaldılması və/və ya gəlirlərin

artırılması, aktivlərin satılması proqramının hazırlanması, müəssisənin yenidən təşkili, borcun restrukturizasiyası proqramının hazırlanması, kreditin şərtlərinin dəyişdirilməsi və s.);

- kredit üzrə borcalanın öhdəliklərinin başqa fiziki və ya hüquqi şəxsə ötürülməsi;

- borcun qaytarılması üçün qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada kredit təminatına tələbin yönəldilməsi.

Bankda problemlı kreditlərin, xüsusilə qeyri-işlək kreditlərin ümumi məbləği və ya kredit portfelinə nisbəti müəyyən edilmiş həddə çatdıqda bank kreditləşmə fəaliyyətini məhdudlaşdırmalı və müvafiq sağlamlaşdırma tədbirlərini həyata keçirməlidir.

Kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri barədə məlumat müvafiq qərarın qəbul edilməsi üçün İdarə Heyətinə və Müşahidə Şurasına təqdim olunmalıdır. Bankdaxili qayda və limitlərə yenidən baxılarkən kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Kredit təşkilatının kredit portfelinin idarə edilməsi ilk növbədə rəsmi kredit siyasətindən asılıdır.

Onun təhlili kimi aşağıdakı amillər nəzərdən keçirilməlidir: verilmiş kreditlərin ümumi məbləğinə qoyulan limit, coğrafi limitlər, kreditlərin təmərküzləşməsi, müştəri kateqoriyaları üzrə bölgü, kreditlərin növləri, kreditlərin müddəti, kredit qiymətinin əmələ gəlməsi, kredit təşkilatının qiymət siyasətinin xüsusiyyətləri, kredit inzibatçılığı və səlahiyyətlərin ötürülməsi, ssudaların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi prosedurları, kreditin məbləğinin və girovun ayrı-ayrı növlərinin maksimal nisbəti, uçotun və kredit prosesinə daxili nəzarətin təşkili, risk qruplarının təyin xüsusiyyətləri, problemlı kreditlərlə iş, maliyyə informasiyası və kredit tarixi, kredit prosesinin metodoloji bazası, kredit təşkilatının başqa bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqə.

Kredit prosesinin və kredit əməliyyatlarının təhlilinə aşağıdakılar daxildir:

+ kredit analizinin metodikası və kreditin təsdiq edilməsi prosesi;

+ kredit təşkilatının bütün idarəetmə səviyyələrində faiz dərəcələri və kredit limitləri siyasətinin, habelə filiallar şəbəkəsi vasitəsilə kreditlərin verilməsi ilə bağlı sərəncamların qəbulu üçün meyarların təyini;

+ kreditlərin bütün növləri üzrə girov siyasəti, girovun təkrar qiymətləndirilməsi ilə bağlı qüvvədə olan metodlar;

+ məsul şəxslər də daxil olmaqla, kreditlərin monitorinqi və izlənməsi prosesi, uyğunluq meyarları və nəzarət vasitələri;

+ problemlı kreditlərlə iş metodikası; informasiya texnologiyaları, axın və kadrların təhlili.

Kredit təşkilatının kredit portfelinin keyfiyyətinin təhlili aşağıdakıları əhatə etməlidir: borcalanlara verilən və məbləği kredit təşkilatının ümumi kapitalının 5%-dən çoxunu təşkil edən kreditlər; səhmdarlara və kredit təşkilatı ilə bağlı şəxslərə verilən kreditlər; faiz dərəcələrinə və ya bağlama şərtlərinə yenidən baxılan yaxud kreditin verilməsi anından hər hansı bir başqa üsulla dəyişdirilən bütün kreditlər; faizlərin və/və ya əsas məbləğin ödənilməsinin 30 gündən çox gecikdirildiyi kreditlər; qeyri-standart, şübhəli və ya itkili kreditlərə aid edilən kreditlər; kredit təşkilatının kontragentləri ilə bağlı kredit limitləri; xüsusi şərtləri olan banklararası kreditlər; “nostro” və “loro” hesablarının yoxlanması metodikası; baza qiymətlərinə uyğun olmayan qiymətlər üzrə banklararası kreditlər; banklararası depozitlərin təmərküzləşməsi, kredit risklərinin olduğu balansarxası öhdəliklər; kredit risklərinin adekvat təhlil prosedurları; balansarxası öhdəliklərə nəzarət və idarəetmənin səmərəliliyi; müştərilərin sayı, kreditlərin orta müddəti və orta kredit faiz dərəcəsi haqqında informasiya daxil olmaqla kreditlərin əsas növlərinin siyahısı; kredit portfelinin valyutalara, bağlama müddətinə, fəaliyyət növlərinə, mülkiyyətin növünə, kreditləşmənin növünə görə bölgüsü; hökumət

zəmanətləri və ya başqa zəmanətlərlə verilən kreditlər; risklərin növlərinə görə kreditlər; işləməyən kreditlər.

İşləməyən kredit portfelinin təhlili özündə aşağıdakı aspektləri birləşdirməlidir:

+ 30, 90, 180 və 360 gündən artıq gecikdirilmiş kreditlər (əsas məbləğ və faizlər daxil olmaqla);

+ kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsinin səbəbləri;

+ işləməyənlər kreditlər üzrə əhəmiyyətli informasiya;

+ ssudalar üzrə mümkün itkilərə yaradılmış ehtiyatların yetərliyi;

+ kreditin keyfiyyətinin pisləşməsinin kredit təşkilatının gəlirinə və itkilərinə təsiri.

Rus dilində "problemlı" və ya "problematik" termini “şübhəli”, “etibarsız”, “narahatlıq doğuran”²³ mənasını verir. Bank təcrübəsində bu, əksər hallarda gecikdirilmiş kreditlərlə assosiasiya edilir.

Problemlı kreditlər qeyri-standart, şübhəli və ümitsiz ssudalardır, yəni gecikdirilməmiş ssudalar (təminatından asılı olmayaraq) kimi müəyyən edilən cari ssudalardan başqa, bütün ssudalar, həmçinin əsas borc və ssuda faizlərinin ödənilməsi üzrə qısamüddətli (5-ci gün daxil olmaqla, 5 günə qədər) gecikdirilmiş ssudalar, habelə kredit razılaşmasının şərtləri dəyişdirilmədən yalnız bir dəfə yenidən rəsmiləşdirirlən ssudalardır. Eyni zamanda gecikdirilmiş krediti sözün əsl mənasında problemlı adlandırmaq olmaz, çünki bir sıra hallarda qısamüddətli qaytarmama ssudanın geri qaytarılmamasının təhlükəlilik dərəcəsindən xəbər verə bilməz. O, da düzdür ki, ssudanın bağlanması üzrə gecikdirilmiş ödənişin yoxluğu onun etibarlılığına zəmanət verir: bu an gecikdirilməmiş ssuda gələcəkdə ümitsiz borclar kateqoriyasına keçid edə bilər. Bununla belə, kreditləşdirmə prinsiplərinin pozulması bank üçün ciddi siqnal, bir növ kreditləşdirmə prosesinin təşkili zamanı həll edilməli olan tapmacadır. Problemlı kredit bankda subyektı, obyektı və təminatı barəsində şübhələrin yarandığı kreditdir. Amerikanın bank menecmenti sahəsində məşhur mütəxəssisi Piter S. Rouz hesab edir ki,

²³Вах: Даль Вл. Толковый словарь живого великорусского языка. М., Русский язык, 1980. С.3. s. 468, С. 4, s. 269.

ayrı-ayrı kreditlərin problemlilər kateqoriyasına aid edilməsi "bildirir ki, borcalan bir və ya daha çox ödəniş etməyib və ya kredit üzrə təminatın dəyəri azalıb". Problemlı kreditlərdən yaranan itkilər yalnız ssudaların qaytarılmamasından və ssuda faizlərinin ödənməməsindən irəli gələn birbaşa itkilərdə öz ifadəsini tapmır.

Problemlı kreditlərlə bağlı itkinin miqyasını bilmək üçün nəzərə almaq lazımdır ki, problemlı kreditlərin yaranması:

1. qeyri-məhsuldar aktivlərdə bankın vəsaitlərini "dondurur";
2. kredit müəssisəsinin reputasiyasının, əmanətçilərin və investorların etibarının zəifləməsinə gətirib çıxarır;
3. bankın inzibati xərclərini artırır, çünki təcrübədə kredit bölmələri tərəfindən xüsusi diqqət və əlavə nəzarət tələb edir;
4. kredit əməliyyatlarının gəlirliliyinin azalmasına görə maddi həfəsləndirmənin zəifləməsi nəticəsində ixtisaslaşdırılmış kadrların bankdan axını təhlükəsini artırır.

Əlbəttə, problemlı kreditlərlə bağlı yalnız artıq verilmiş ssudalar barəsində döhbət aparmaq lazımdır. Onların yaranma səbəbləri müxtəlif ola bilər. Onlardan bəziləri müştərinin işi ilə, digərləri – bankın fəaliyyəti ilə bağlı ola bilər; amillərin bir hissəsi obyektiv xarakter daşıya, digər hissəsi isə subyektdən asılı ola bilər. Borcalandan asılı olan problemlı kreditlərin yaranma amilləri əksər hallarda müəssisəyə pis rəhbərlik edilməsi bağlı olur. Borcalanın işinin səmərəsizliyi həmçinin məhsulunun keyfiyyətinin pisləşməsi, onun bazardan sıxışdırılması, müəssisənin maliyyə üzərində nəzarətinin zəif olması və bunun nəticəsi olaraq debitor borcunun, nakladnoy xərclərin artması və s. ilə əlaqəli ola bilər. Borcalandan asılı olmayan problemlı kreditlərin yaranması amillərinə əksər hallarda gözlənilməyən siyasi və iqtisadi hadisələr, qanunvericilikdəki dəyişikliklər, iqtisadi situasiyanın ümumən pisləşməsi, müəyyən texnoloji sıçrayışla əlaqədar məhsul istehsalının tez bir zamanda yenidən qurulmasının qeyri-mümkünlüyü, təbii fəlakətlər və s. aid edilir. Bəzən borcalandan asılı olmayan

səbəblərə alıcıların ödəməmələri, istehsal materiallarının natamam tədarüku, quldurluq və s. aid edilir. Bu zaman əsas kimi borcalandan bir növ kənarında olan səbəb çıxış edir. Lakin buna başqa cür, yəni müəssisənin istehsal materiallarının natamam tədarükünü qarşısının alınması, ödəməqabiliyyətli alıcıların seçilməsi, etibarlı mühafizənin təşkili və, deməli, kreditin qaytarılmasının gecikdirilməsinə və ya onun tam olaraq bağlanmamasına gətirib çıxaran itkilərin aradan qaldırılması ilə bağlı addımları müstəvisində də yanaşmaq olar. Bankın fəaliyyəti ilə bağlı səbəblər də müxtəlifdir. Bankdan asılı olan səbəblərə həmçinin iqtisadi situasiyanın kəskin dərəcədə pisləşməsinə aid etmək olar. Bu zaman bank ssudalarının qaytarılmaması ümumi hadisəyə çevrilir (1998-ci ilin avqust hadisələri buna misaldır). Əlbəttə, banka təbii fəlakətlər və s. də əlverişsiz təsir göstərə bilər. Bankdan asılı olan səbəblər kredit prosesinin pozulması ilə bağlıdır. Bunlar aşağıdakılar ola bilər:

Bank qanunvericiliyi sistemi normal fəaliyyət göstərdikdə, bankın krediti vaxtından əvvəl bağlanması haqqında tələbi borcalan tərəfindən onun müflisliyinə gətirib çıxaran tədbir kimi qiymətləndirilə bilər. Beləliklə, borcalanın banka qarşı qarşılıqlı iddiası da ona əlavə ziyan vura bilər:

1. kreditin iqtisadi əsaslandırılma baxımından deyil, borcalanla dostluq münasibətləri əsasında təklif edilməsi;
2. kredit sifarişinin zəif və ya qeyri-peşəkar təhlili;
3. risk nöqtəyi-nəzərdən kreditin pis strukturlaşdırılması ki, bu da müəssisənin spesifik sahəvi xüsusiyyətləri, onun əsl ehtiyacları haqqında səthi təsəvvürlərin nəticəsi kimi çıxış edir;
4. kreditin yetərli təminatının olmaması (məsələn, girovun artırılmış şəkildə qiymətləndirilməsinə görə);
5. kreditin yanlış sənədləşdirilməsi, məsələn, kredit müqaviləsində kreditor bankın maraqlarını müdafiə edən şərtlərin olmaması ssudadan istifadə dövründə borcalanın işinə nəzarətin zəifliyi və s..

Bütün bunlar və başqa səbəblər hər halda kreditləşdirmə prosesinin pozulmasına gətirib çıxarır, həm borcalanın, həm də kreditor bankın davamlılığını pozur. Əlbəttə, nəticələr dərhal üzə çıxmır. "Yetişərək", onlar kapitalın dövriyyəsinə öz mənfi təsir siqnallarını ötürür. Bu borcalanın maliyyə durumunu, onun istehsal fəaliyyətini, kreditləşdirmənin təşkilini əks etdirən siqnallar aşağıdakılardan xəbər verə bilər: büdcəyə ödənişlər üzrə gecikdirilmiş borcun olması; borcalan müəssisənin hazır məhsuluna tələbatının davamsızlığı; maliyyə və ilkin sənədlərin banka təqdim etmə müddətinin pozulması; mühasibat uçotunda ciddi çatışmazlıqlar; borcalanın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin faktiki göstəricilərinin plan göstəricilərindən kənara çıxması; məhsulun satışı üzrə planın 5%-dən çox yerinə yetirilməməsi; kreditin təminatının keyfiyyətinin aşağı olması; kreditin qaytarılmasının birdəfəlik mənbəyi kimi istehsal xarakterli əsas fondların satışından əldə edilən gəlirdən istifadə edilməsi; borcalanın dövriyyə kapitalının çatışmazlığı; kreditin bağlanması və ondan istifadəyə görə ödəmələrdə qısamüddətli ləngimələr; kreditin uzadılması barədə tez-tez müaciət etmə.

Bank həmçinin borcalanın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində aşağıdakı hallara diqqəti yönəltməlidir:

1. debitor borcunun kəskin şəkildə artması;
2. əmtəə-maddi dəyərlərin dövriyyəsinin ləngiməsi;
3. qısamüddətli aktivlərin xüsusi çəkisinin azalması;
4. likvidlik əmsalının azalması;
5. mal satışının həcmnin azalması;
6. gecikdirilmiş (o cümlədən kreditor borcunun) ödənişlərin artması;
7. əməliyyat fəaliyyətindən zərərlərin yaranması;
8. kredit xəttinin mütəmadi olaraq aşması;
9. tədarükçülər və alıcıların dairəsinin zəif diversifikasiyası.

Xarici təcrübədə borcalanın mümkün müflisliyinin qiymətləndirilməsi üçün bir sıra göstəricilərdən istifadə olunur.

Azərbaycanda sahibkarlığın spesifikasına uyğun olaraq aşağıdakı ikisəviyyəli göstəricilər sistemindən istifadə etmək olar. Birinci qrupa yaxın gələcəkdə borcalanın mümkün ciddi maliyyə çətinliklərindən xəbər verən və onu müflisliyə yaxınlaşdıran göstəricilər daxildir. Onların arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. əsas istehsalat fəaliyyətində təkrarlanan əhəmiyyətli itkilər;
2. gecikdirilmiş kreditor borcunun müəyyən bir kritik səviyyəsinin aşılması;
3. uzunmüddətli qoyuluşların maliyyələşdirilməsi mənbələri kimi qısamüddətli borc vasitələrindən həddən artıq istifadə edilməsi;
4. likvidlik əmsallarının davamlı olaraq aşağı olması;
5. dövriyyə vəsaitlərinin xroniki olaraq çatışmaması;
6. vəsait mənbələrinin ümumi məbləğində borc vəsaitlərinin payının təhlükəli hədudlara qədər davamlı olaraq artması;
7. yanlış reinvestisiya siyasəti;
8. borc vəsaitlərinin ölçülərinin müəyyən edilmiş limitləri aşması;
9. investor, kreditor və səhmdarlar qarşısında öhdəliklərin (ssudaların vaxtında qaytarılması, faizlərin və dividendlərin ödənilməsi) xroniki olaraq yerinə yetirilməməsi;
10. gecikdirilmiş debitor borcunun xüsusi çəkisinin yüksək olması;
11. normativdən artıq, satılmayan mal və istehsalat ehtiyatlarının olması;
12. bank sistemi müəssisələri ilə münasibətlərin pisləşməsi;
13. nisbətən əlverişsiz şərtlərlə yeni maliyyə resursları mənbələrindən istifadə edilməsi (buna məcbur olma);
14. istehsal prosesində istismar müddəti keçmiş avadanlıqdan istifadə edilməsi;
15. uzunmüddətli müqavilələrin potensial olaraq itirilməsi;
16. sifarişlər portfelində əlverişsiz dəyişikliklər.

İkinci qrupdan olan göstəricilərə elə göstəricilər aid edilir ki, onların əlverişsiz göstəricilərini kritik kimi nəzərdən keçirmək olar. Bununla belə bu göstəricilər ondan xəbər verir ki, müəyyən şəraitdə və ya təsirli tədbirlər görülmədikdə, borcalanın vəziyyəti kəskin dərəcədə pisləşə bilər.

Belə göstəricilərin sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

1. idarəetmə aparatının əsas əməkdaşlarının itirilməsi;
2. istehsal-texnoloji prosesin pozulması, habelə onun məcburi dayandırılması;
3. müəssisənin fəaliyyətinin yetərsiz diversifikasiyası, yəni maliyyə nəticələrinin hansısa bir konkret layihədən, avadanlığın tipindən, aktivlərin növündən və s.-dən həddən artıq asılılığı;
4. proqnozlaşdırılan uğura və yeni layihənin gəlirliyinə həddindən artıq ümid etmə;
5. müəssisənin nəticəsi bəlli olmayan məhkəmə təhqiqatlarında iştirakı;
6. əsas kontragentlərin itirilməsi;
7. müəssisənin texniki və texnoloji yeniləşdirilməsinin lazımı qədər qiymətləndirməməsi;
8. qeyri-səmərəli uzunmüddətli razılaşmalar;
9. bütövlükdə müəssisə və ya onun əsas bölmələri ilə bağlı siyasi risk;
10. aktivlər strukturunun pisləşməsi.

Yaranmaqda olan maliyyə çətinliklərinin erkən təzahürünün siqnallarına vaxtında reaksiya verilməsi banka vəziyyətin yaxşılaşdırılması və bankın maraqlarının müdafiəsi ilə bağlı önleyici tədbirləri qəbul etməyə imkan verir. Bu tədbirləri mümkün qədər tez, yəni vəziyyət nəzarətdən çıxınca, görmək lazımdır. Böhranlı vəziyyətin erkən təzahürünün siqnallarını görəndə bank nə etməlidir?

Hər şeydən əvvəl, bankın işçiləri borcalanı dərinləndirən təhlil etməli, onun vəziyyətinin pisləşməsinin konkret səbəblərini üzə çıxarmalıdır. Bu zaman borcalanın

mövqeyini aydınlaşdırmaq, yəni onun borcları qaytarmaq istəyib-istəmədiyini, status-kvosunu bərpa etməyi bacarıb-bacarmadığını aydınlaşdırmaq lazımdır.

Bankın borcalanla öz münasibətlərini saxlamağa və ya gələcəkdə onlardan imtina etməyə qərar verib-verməməsindən asılı olmayaraq bank sonrakı hərəkətlərində düzəliş edən planı işləyib hazırlamalıdır.

Bu zaman aşağıdakılar həyata keçirilməlidir:

- vəziyyətin pisləşməsinə gətirib çıxaran səbəblərin üzə çıxarılması;
- həmin kreditin xüsusi müşahidə və rəğinə daxil etdirilməsi;
- müəssisənin rəhbərliyi ilə görüşdə sonrakı tədbirlər planının işlənməsi;
- zəruri olduqda, borcalanın kredit reytinginin azaldılması, kreditə görə ödəmənin bankın gəlirlərində əks etdirilməsinə son qoyulması, ehtiyat fondlarına ayırmaların artırılması;
- ehtiyac olduğu halda, analizin nəticələrini nəzərə alaraq, kredit sazişinin şərtlərinin dəyişdirilməsi (kredit xəttinin ölçülərinə yenidən baxılması, hətta onun bağlanması, əlavə girovdan istifadə edilməsi, ssuda faizinin yüksəldilməsi və s.);
- bu müştəri ilə başqa qarşılıqlı təsir sferalarında bank üçün potensial təhlükələrin aydınlaşdırılması;
- kredit müqaviləsi və onda göstərilmiş kreditləşdirmə şərtləri, girov haqqında müqavilə (dolğunluğu və təminatın dəyəri baxımından) də daxil olmaqla bütün kredit sənədləşməsinin tənqidi təhlilinin aparılması;
- kreditin qaytarılmasını təmin edən bütün formaların (girovdan başqa, zəmanətlərin, zəminliyin, veksellər və s. olması) etibarlılığının yenidən qiymətləndirilməsi;
- müştərinin hesablama hesabının vəziyyətinə diqqətin gücləndirilməsi;
- borcun strukturunun dəyişdirilməsi proqramının işlənilib hazırlanması (zəruri olduqda, kreditin qaytarılmasına möhlət verilməsi).

Kreditin reabilitasiyası üzrə tədbirlər. Pisləşən krediti tez bir zamanda normallaşdırmaq olmur, onda kreditin reabilitasiyası (xilas edilməsi) üzrə tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur. Bunlara daxildir:

1. Kreditin qaytarılmasını təmin edən əlavə formaların cəlb edilməsi:

əlavə zəmanətlərin və zəminliyin əldə edilməsi;

əlavə təminatın cəlb edilməsi;

təminatın qismən satılması;

aktivlərin bir hissəsinin satışı, resursların azrentabelli aktivlərə qoyuluşunun qarşısının alınması;

nakladnoy xərclərin azaldılması, bütövlükdə resursların daha qənaətli xərclənməsi;

debitor borcu və maddi ehtiyatlar üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;

hökumət zəmanətlərinin (ssudanın bağlanması və ssuda faizinin ödənilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin alınması) əldə edilməsi;

2. Əlavə kapitalların və maliyyə yardımının cəlb edilməsi:

bu müəssisəyə əlavə resursları qoymaq istəyən və bacaran yeni investorların axtarışı;

sadə yoldaşlıq müqaviləsindən istifadə etməklə yeni kapitalın qoyuluşu;

borcalanın öz xüsusi kapitalının onun səhmdarlarının, törəmə müəssisələrinin hesabına artırılması;

başqa maliyyə və bank müəssisələri tərəfindən maliyyə yardımının təşkili;

müəssisənin üçüncü tərəfə satışı;

3. Təşkilatı-inzibati tədbirlər:

müəssisənin yeni rəhbərləri haqqında məsələnin əsas səhmdarlarla müzakirə edilməsi, yeni menecerlər komandasının yığılması;

ssuda borcunun məhkəmə yolu ilə alınmasının qarşısını almaq məqsədilə borcalanla barışıq sazişinin bağlanması;

kredit müəssisəsi adından borcalanla iş aparmaq üçün idarəçilərin və məsləhətçilərin təyin edilməsi.

Kreditin reabilitasiyası kreditin qaytarılmaması təhlükəsinin qarşısını ala bilmədikdə, aşağıdakıların həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

hüquq tədbirlərin görülməsi, o cümlədən zaminlərə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı rəsmi müraciət edilməsi,

girovun satışı;

kreditin satışı;

sənədlərin rəsmiləşdirilməsi (borclu olan müəssisənin müflisliyi haqqında iddia).

Praktikada bankın problemlı kreditlərlə işi əsasən problemlı ssudaları idarəetmə bölməsində təşkil olunur. Məqsədə uyğun olmayan hallarda (problemlı kreditlər portfelinin kiçik olması), banklar kredit bölməsinin, hüquq bölməsinin, təhlükəsizlik bölməsinin əməkdaşları sırasından xüsusi işçi qrupları yaradır,

Bu işin metodik təminatını əksər hallarda bank tərəfindən hazırlanan "Problemlı kreditlərlə iş haqqında Təlimat" təşkil edir. Bu iş hərtərəfli xarakter daşmalıdır. Artıq qeyd edildiyi kimi, cari ssudaların problemlı kreditlər sırasına keçməsi müxtəlif mərhələlərdə kredit prosesinin yanlış təşkili ilə bağlıdır. Bu, həm pis analizin, həm də girova yüksək qiymətin qoyulmasının nəticəsi ola bilər. Ssudalar həm kredit portfelinə risklərin həddindən artıq təmərküzləşməsi, kredit sənədləşməsinin qeyri-peşəkar aparılması üzündən, həm də kredit prosesinə səmərəli nəzarət etmək, audit təşkil etmək bacarığının olmaması səbəbindən potensial problemlı ola bilər.

Problemlı kreditlərlə işin effektivliyi bir çox mənada bank heyətinin peşəkarlığı, informasiya və metodik təminatın keyfiyyəti, bankın pisləşən kredit qoyuluşları haqqında siqnallara operativ reaksiya vermə bacarığı ilə şərtlənir.

Mərkəzi Bankın yanvar ayına olan 2015 ci il hesabatına görə, belə vəsaitlərin həcmi 1 milyard 30 milyon manatı haqlayıb.

Qeyd edək ki, ötən ilin problemlı kreditlərin həcmi 976 milyon manat təşkil edib. Hazırda bu, ümumi kredit portfelinin 5.5 faizi həcmindədir. Bu ilin yanvar ayında ölkə iqtisadiyyatına ümumi kredit qoyuluşlarının həcmi isə 18.5 milyard manat təşkil edib. Hansı bankda vaxtı keçmiş kreditlərin həcmının nə qədər olmasını öyrənmək üçün qısa bir araşdırma apardıq. Təəssüf ki, ölkənin 43 bankından bəziləri öz maliyyə göstəricilərini açıqlamadığından, tam siyahını tərtib edə bilmədik. Əldə etdiyimiz məlumatlar isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- "AzəriqazBank"ın maliyyə göstəricilərinə görə, ötən il 49,1 milyon manat müştərilər tərəfindən qaytarılmayan borc olub. Bu ilin yanvar ayında problemlı kreditlər artaraq 55,6 milyon manata qədər yüksəlib.

- "Bank of Baku"nın ötən ilə dair maliyyə göstəricilərinə görə, vaxtı keçmiş kreditlərinin həcmi 47,8 milyon manat olub. Bunun 41,6 milyonu fiziki şəxslərə verilən kreditlərdir. Qalan borc kənd təsərrüfatı, ticarət və xidmət sektoru arasında bölünür.

- "Paşa Bank"ın ötən ilə dair maliyyə göstəricilərinə görə vaxtı keçmiş kreditlər 34,2 milyon manat təşkil edib ki, bu ümumi portfeldə 6,3 faiz paya malikdir.

- "Bank Avrasiya"nın ötən ilə dair hesabatına görə, banklara və müştərilərə verilmiş kreditlər üzrə vaxtı keçmiş borcun həcmi 12,7 milyon manat olub ki, bu da ümumi kredit portfelinin 19,3 faizini təşkil edir.

- VTB Bankın müştərilərinin banka ödəmədikləri borc isə ötən il 21,2 milyon manat olub. Hesabatda ümumi portfeldə həcmnin 7,6 faiz təşkil etdiyi göstərilir.

- "Amrahbank"ın dekabrın 8-i 2014-cü ilə dair məlumatı qeyd edilir ki, vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi azalıb. Əgər 2013-cü ildə vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi 16,3 milyon manat olubsa, ötən il bu rəqəm 11,5 milyon manata qədər düşüb. Qaytarılmayan kreditlərin əsas strukturunu isə özəl təsərrüfat cəmiyyətləri, istehlak kreditləri və sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslər təşkil edir.

- "Yapı krediti" Bank da 12,7 milyon manat olmaqla ümumi kredit portfelinin 13 faizini təşkil edir.

- "Rabitə Bank"ın kredit portfelində qaytarılmayan borcların çəkisi 4,4 faiz olmaqla, 10 milyon manat təşkil edib.

- "Bank Silk Way"ın səbətində vaxtı keçmiş kreditlərinin həcmi 7,1 milyon manat olub. Portfeldə çəkisi isə 4 faizdir.

- "Turan Bank"da isə ötən il belə vəsaitlərin çəkisi 7,2 milyon manat olub. Buraya fiziki şəxslərə verilən kreditlər, kənd təsərrüfatı və xidmət sektoruna qoyulan vəsaitlərin geri qaytarılmasında problemlər yaşanıb.

- "AFB Bank"ın ötən ilin 3-cü rübünə dair məlumatına görə, problemlı kreditlərin həcmi 7,4 milyon manat təşkil edib. Bu, ümumi kredit portfelində 3,4 faiz nisbətə bərabərdir.

- "Access Bank"ın ötən ilə dair məlumatında deyilir ki, problemlı kreditlərin həcmi 7,5 milyon manat olub. Bu isə ümumi kredit portfelinin 0,92 faizi həcmindədir.

- Dəmir Bank ötən ildə 7,5 milyon manat problemlı kreditlə üzləşib.

- Ötən il "NBC" Bankın qaytarılmayan borcları 6 milyon manata yüksəlib. Onun 5,3 milyonunu fiziki şəxslərə verilən kreditlər təşkil edib.

- "Bank Respublika"nın 2014-cü ilə dair məlumatına əsasən isə, problemlı kreditlərin həcmi 5 milyon manat olub ki, bu da ümumi portfeldə 1,63 faiz paya malikdir.

- "DekaBank"ın keçən ilin üçüncü rübündə vaxtı keçmiş kreditlərinin həcmi 5,3 milyon manat təşkil edib. Dördüncü rübə dair isə məlumat hələ ki, yerləşdirilməyib.

- "Express Bank"da isə belə vəsaitlərin həcmi 4,8 milyon manat olub.

- Qafqaz İnkişaf Bankının ötən ilə dair maliyyə göstəricilərinə görə, müştərilərin ödənməyən borcu 2 milyon manat təşkil edib.

Təəssüf ki, "Ata bank", "AtraBank", Azərbaycan Kredit Bankı, "Azəri-Türk Bank", "Bank of Azerbaijan", "Standard Bank", "Günay Bank", "Kapital Bank", "Muğan Bank", "Unibank", "Xalq Bank", "United Kredit Bank", "Zamin Bank", "Nikoil Bank"

ötən ilə dair vaxtı keçmiş kreditlərlə bağlı tam məlumatlarını açıqlamayıblar. Adları çəkilən bankların bəziləri ən yaxşı halda 3 rübə qədər olan dövrü açıqlayıb.

Problemlı kreditlərin artmasının səbəbi uzun müddət kreditləşmədə əmələ gələn problemlərlə bağlıdır. Belə ki, kommərsiya bankları faiz dərəcələrinin yüksək olmasından istifadə edərək daha çox gəlir əldə etmək üçün nizamsız kredit siyasəti həyata keçirdilər. Onların rəsmiləşdirilməsində mövcud olan çatışmazlıqlar, eyni zamanda kütləviləşməsi vəziyyəti bir az gərginləşdirdi. Daha sonra Mərkəzi Bank yaranmış vəziyyətin qarşısını almaq üçün inzibati yollarla müdaxilələr etməyə başladı. Ötən istehlak kreditləri ilə bağlı şərtlər sərtləşdirildi, avtokreditlərin verilməsini isə dayandırdı. Çünki problemlı kreditlərin tərkibində məhz istehlak kreditləri daha çox üstünlük təşkil edirdi. Lakin 2014-cü ilə qədər yaranmış problemi bir il ərzində həll etmək mümkün olmadığı aydın görünür. Artıq neftin qiymətinin ucuzlaşmasından, manatın devalvasiyası ilə bağlı iştirarlardan sonra, yəni dekabr, yanvar aylarında ödənilməyən borcların sayı daha da artdı. Ekspertlərin fikrincə, bir neçə aydan sonra devalvasiya nəticəsində problemlı kreditlərin həcmi artaraq 2-3 milyard manata çata bilər.²⁴

Bankdaxili qaydalarda bank tərəfindən problemlı kreditlərin tənzimlənməsi öz əksini tapmalıdır. Öz fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq bank problemlı kreditlər anlayışını və kreditlərin problemlı kimi təsnifləşdirilməsi üçün meyarları müəyyən etməlidir. Dövr ərzində kredit portfelinin ümumi artımına baxmayaraq, banklar kredit risklərini məqbul səviyyədə saxlanılmasına nail olmuşlar.

Dövr ərzində VKK-nın kredit portfelində payı cəmi 0.2 f.b. artaraq 5.3% təşkil etmişdir. Vaxtı keçmiş kreditlərin artımına qısamüddətli (bir ildən az) kreditlərin töhfəsi 4 f.b., uzunmüddətli kreditlər töhfəsi isə 19 f.b. olmuşdur.

Azərbaycan bank sektorunda vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi portfeldə payı beynəlxalq müqayisədə də məqbul səviyyədədir.

²⁴<http://www.qafqazinfo.az/iqtisadiyyat-4/banklarin-problemlı-kreditı-1-3-milyarda-catdi-siyahi-106922>

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bank sektorunun bu növ aktivlərdən yarana biləcək potensial itkiləri absorbsiya etmək potensialı yüksəkdir.

Son illər istehlak kreditləri bazarında müşahidə olunan aktivlik kredit risklərinin adekvat idarə olunması məsələsini aktuallaşdırmışdır. Belə ki, xüsusi artım təminatsız nağd kreditləri olan digər istehlak kreditləri seqmentində müşahidə olunmuşdur. Nəticədə bu növ kreditlərin portfeldə payı 2013-cü il ərzində təxminən 10 f.b. artaraq 37.3%-ə çatmışdır. 2014-cü ildə isə bu növ kreditlərin payı 0.3 f.b. azalmışdır.

Əhaliyə verilən kreditlərin digər mühüm seqmenti (01.01.2015-cü il tarixinə portfeldə payı 28.5%) – ipoteka və daşınmaz əmlakla bağlı (tikinti, təmir və s.) kreditlərdir. 2014- cü il ərzində ipoteka və daşınmaz əmlakın tikintisi və təmiri ilə bağlı kreditlərin həcmi 27% artmışdır.

Nəticə

Beləliklə, Kredit siyasəti dedikdə kredit riskinin müəyyən olunması, ölçülməsi, izlənilməsi və idarə edilməsi üzrə istiqamətləndirilmiş siyasətin yaradılması və tətbiq edilməsi başa düşülür. Düzgün kredit siyasəti fəaliyyətin və məhsuldarlığın artmasına zəmin yaradır ki, bu da banklarda aktiv keyfiyyətli kredit portfelinin yaradılmasına təsir edir.

Kredit siyasətinin həyata keçirilməsində bir məqsəd – bankın etibarlılığını və sabitliyini dəstəkləməklə onun gəlirlərini maksimum həddə çatdırmaq məqsədi güdülür.

Dar mənada kredit siyasəti kredit prosesinin təşkili hissəsində bankın strategiyası və taktikasındadır.

Kredit siyasəti aparılarkən ona bir çox faktorlar təsir edir ki, bunları qısa şəkildə qeyd edə bilərik: Müştərilərlə əlaqə; Kredit portfelinin quruluşu; Kredit üzrə səlahiyyətli sistem; Maliyyə və qeyri-maliyyə təhlilləri; Kreditlərin yenidən gözdən keçirilməsi.

Kredit siyasətinin məqsədləri aşağıdakıları əhatə edir:

- Müştəri segmenti və kredit tələblərinə uyğun olaraq kredit qiymətləndirmə modellərinin qurulması.
- Kredit risklərinin təminatlı və səmərəli şəkildə mənfəətli istifadəsinin təmin edilməsi.
- Nəticələrə görə kreditlərin izlənilməsi.
- İqtisadi və siyasi konyukturanın izlənilməsi ilə dəyişikliklər nəzərə alınaraq yeni razılaşma və düzəlişlərin edilməsi.

Risqlərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati struktur ümumi bank səviyyəsində (Bazar riski: faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, kapital riski əmtəə riski) gözlənilməz hadisələrin bankın kapitalına mənfi təsir göstərə bilməsi və bankın biznes məqsədlərini həyata keçirmək imkanlarının məhdudlaşdırmasının qarşısını almaqla bərabər, həmçinin bankın daxilindən qaynaqlanan, yəni ayrı-ayrı fərdi əməliyyat

səviyyəsində (Kredit riski, Əməliyyat riski, Nüfuz riski, Strateji risk, Likvidlik riski) ortaya çıxan riskləri minimizə etmək məcburiyyətindədir.

Bank fəaliyyətində mövcud olan risklərin idarə edilməsi məqsədilə bankda kredit riskinin səmərəli idarə edilməsi ilə bağlı Kredit komitəsi, likvidlik və bazar risklərinin idarə edilməsi bağlı Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi yaradılır.

Bank sektorunun səmərəliliyin və dayanıqlığının təmin edilməsi tədbirləri bir çox halda onun monitorinqindən asılıdır. Məlum olduğu kimi, Mərkəzi Bankların bank tənzimlənməsi və nəzarəti sistemi çərçivəsində kommərsiya banklarının fəaliyyətinin monitorinqi aşağıdakı kompleks məsələlərin həllinə yönəlmişdir: Ölkənin iqtisadi inkişafının və kommərsiya bankları sisteminin fəaliyyətinin əsas göstəricilərini əks etdirən informasiyanın toplanması; Bank sisteminin dayanıqlıq göstəricilərinin təhlili və proqnozu, bank sisteminin sistemli risklərinin qiymətləndirilməsi; Bankların etibarlılığını, bank sisteminin dayanıqlığını şərtləndirən müxtəlif amillərin təsir etmə dərəcəsinin aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi; Bank sisteminin dövlət tənzimlənməsi çərçivəsində aparılan tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Monitorinqin bu istiqamətlərindən hər biri müvafiq funksional əhəmiyyətə malikdir. Lakin tədqiqatlar göstərir ki, onun qüsurları var.

Risklərin monitorinqi hər ay aparılır və bankın fəaliyyətindəki qeyri-səmərəli tendensiyaları ən erkən mərhələlərdə aşkarlamaq məqsədini daşıyır.

Kredit riski Azərbaycan bank sektorunda bütün bank qruplarında, xüsusən də payına ənənəvi olaraq məcmu kredit portfelinin yarısından çoxu düşən (01.01.15-ci il üçün – 20 %) qeyri-bank təşkilatlarında ən ciddi risk növüdür.

Azərbaycan bank sektorunda kredit riskinin aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərini qeyd etmək olar:

- 1) Bankların kredit portfelinin keyfiyyətinin payına kredit portfelinin böyük hissəsinin düşdüyü müəssisələrin maliyyə durumundan birbaşa asılılığı;

- 2) Bank portfellerində kreditlərin yüksək təmərkiizləşməsi və restrukturlaşdırılmış ssudaların, xüsusən də iri ssudaların payının yüksək olması ki, bu da kredit portfellerinin keyfiyyətin yüksək qiymətləndirilməsindən xəbər verir;
- 3) Portfel üzrə və yaxşı ssudalar kateqoriyası üzrə ssudalara görə mümkün itkilərlə bağlı yaradılmış ehtiyatların səviyyəsinin aşağı olması ki, bu da qeyri-səmərəli iqtisadi şəraitdə kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb ola bilər;
- 4) Pərakəndə portfel üzrə gecikmiş borcun önləyici artım templəri və onun keyfiyyətinin pisləşməsi.

Azərbaycan bank sektorunda kredit riski kateqoriyası üzrə kreditlərin təsnifatı Beynəlxalq Maliyyə İnstitutu tərəfindən təklif olunan və beynəlxalq Bazel komitəsinin tövsiyə etdiyi təsnifata söykənir.

Bankın kredit portfelini – müxtəlif kredit riskləri və onlardan qorunma üsulları ilə bağlı meyarlar əsasında təsnif olunmuş, ayrılmış kreditlərin məcmusudur. Bankın kredit portfelini qısamüddətli, uzunmüddətli və gecikdirilmiş kreditlər üzrə balans hesabında qalan vəsaitlərin qalıqlarından ibarətdir. Bu bankın kredit portfelinin kəmiyyət göstəriciləridir. Keyfiyyət göstəriciləri isə bank tərəfindən krediti qaytarılmasının təminatını və kredit risklərinin, yəni kreditin əsas məbləğinin və ona hesablanmış faizlərin qaytarılmaması hallarının miqdarının azaldılmasını ölçmək məqsədi ilə istifadə olunur.

Kredit təşkilatının kredit portfelinin idarə edilməsi ilk növbədə rəsmi kredit siyasətindən asılıdır.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bank müxtəlif qiymətləndirmə üsullarının tətbiqi məqsədilə kreditləri müxtəlif meyarlara əsasən qruplaşdırabilir (istehlak kreditləri, fiziki şəxslərə verilmiş kredit kartları, və s.). Bank tərəfindən təsadüfi, proporsional, statistik seçim vasitəsilə qeyd olunan qruplardan bir neçə kredit seçilir və onların hərtərəfli qiymətləndirilməsi həyata keçirilir.

Qiymətləndirmə zamanı seçilmiş kreditlər üzrə əldə edilmiş keyfiyyət parametrləri həmin qrupa proporsional şəkildə aid edilir.

Ədəbiyyat

1. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2009. 1092 s.
2. Dövlətmaliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
4. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə).
5. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il
6. Valyuta tənzihi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 noyabr 2001-ci il, 30 aprel 2002-ci il, 3 mart 2006-cı il, 17 aprel 2007-ci il, 7 dekabr 2007-ci il tarixli, qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
7. Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
8. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İllik Hesabatları.
9. Z.F. Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
10. Abdullayev Ş., R.Əsgərova. Bank işi. Bakı, 2010
11. Bağırov M. Bank işi. Bakı, 2003.
12. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.

13. İbrahimov Z. H. Qlobal maliyyə böhranı: səbəb və nəticələr //Maliyyə və uçot. 12. -2009.
14. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
15. Kərimov A. İbrahimov Z. Bank marketinqi və menedcmenti.Bakı, 1996.
16. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010.
17. Məmmədov Z.F Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
18. Mamedov Z.F.Azərbaycanda korporativ idarəetmə sistemi və onun banklarda tətbiqi məsələləri //Qanun. – 2007. - № 8.
19. Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası: huquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili // Qanun. – 2009. - № 10
20. Mamedov Z.F.Global böhranı və dövlətin antiböhran strategiyası: dünya təcrübəsi və azərbaycan reallığı// Dövlət idarəçiliyi. № 1. – 2010.
21. Məmmədov Z.F. «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli»Bakı:DİA. 2010
22. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
23. Аббасов А.М. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007.
24. Актуальные проблемы банковской системы в 2012 году // Деньги и кредит. - 2012. - N 1. - С.3-10.
25. Алехин Б.И. Банки на рынке ценных бумаг // ЭКО. - 2002. - N 3. - С.28-31.
26. Алимова Т.Д. Банковская система Российской Федерации: проблемы становления // Вестн. С.-Петербур. ун-та. Сер.5. Экономика. – 2012. - N 4. - С.21-25.
27. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2011. - N 11. - С.68-69.
28. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2012. - N 10. - С.73-74.

29. Андриюшин С. Центральный банк как кредитор последней инстанции: новые вопросы теории денежно-кредитной политики / С.Андриюшин, В.Кузнецова // Вопросы экономики. - 2012. - N 12. - С.70-81.
30. Андриюшин С.А. Состояние банковского сектора и антикризисные меры правительства России / С.А.Андриюшин, В.В.Кузнецова // ЭКО. - 2012. - N 4. - С.39-53.
31. Антропов Д.Л. Интегрированный риск-менеджмент в системе управления банком // Деньги и кредит. - 2012. - N 1. - С.33-37.
32. Аристов Д.В. Ликвидность банков: скрытая угроза / Д.В.Аристов, К.О.Гузов // Деньги и кредит. - 2001. - N 7. - С.49-52.
33. Бабак В.Ф. Финансирование и кредитование инвестиций коммерческими банками / В.Ф.Бабак, А.А.Новгородцов // ЭКО. - 2010. - N 4. - С.42-50.
34. Бабичева Ю.А. Российские банки: Проблемы роста и регулирования / Бабичева Ю.А., Мостовая Е.В. - М.: Экономика, 2006. - 278с.
35. Байдина О.С. Факторы риска банков при работе со средним и малым бизнесом / О.С.Байдина, Е.В.Байдин // Деньги и кредит. - 2011. - N 11. - С.28-32.
36. Беликов А.В. Необходимость активизации участия банков в инвестиционном процессе вытекает из взаимозависимости успешного развития банковской системы и экономики в целом. // Методический журнал «Инвестиционный банкинг» № 3(3)/2006
37. Байдина О.С. Факторы риска в работе банка с физическими лицами / О.С.Байдина, Е.В.Байдин // Деньги и кредит. - 2012. - N 4. - С.57-60.
38. Ершов М. Банковская система и развитие российской экономики // Мировая экономика и междунар. отношения. - 2005. - N 3. - С.28-34.
39. Деньги. Кредит. Банки: учебник / Ю. В. Базулин и др.; под ред. В. В. Иванова, Б. И. Соколова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2014.

40. Иванова, Светлана Петровна. Деньги, кредит, банки: учебное пособие / С. П. Иванова.— М.: Дашков и К, 2014.
41. Финансы и кредит: учебник для вузов / М. Л. Дьяконова; под ред. А. М. Ковалевой .— 3-е изд., стер. — М.: Кнорус, 2014.
42. Колпакова, Галина Михайловна. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебное пособие для вузов / Г. М. Колпакова.— 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2014.
43. Корчагин, Ю. А. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие / Ю. А. Корчагин.— Ростов-н/Д: Феникс, 2014.
44. Крушвиц, Лутц. Финансирование и инвестиции: Учебник для вузов / Л. Крушвиц; Пер. с нем. под общ. ред. В. В. Ковалева, З. А. Сабова .— СПб.: Питер, 2000
45. Банковские риски: учебник для студентов, обучающихся по специальности "Финансы и кредит" / [Л. Н. Красавина и др.]; Москва: КноРус, 2013. –291 с
46. Банковское дело: современная система кредитования. Москва: КноРус, 2013.
47. Барыбин В.В. О механизме регулирования кредитных рисков в условиях нестабильности экономической конъюнктуры // Деньги и кредит. 2011. – №3. –С.43-47.
48. Белотелова Н.П. Управление кредитным портфелем коммерческого банка: монография. 2006.
49. Буруханова Т.Д. Оптимизация кредитного портфеля коммерческого банка: диссертация кандидата экономических наук: М., 2003. -140 с
50. Банки и банковские операции: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина.- М.:КНОРУС, 2012.- 272 с.-

51. Банковские риски: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцевой.- М.: КНОРУС, 2013.-
52. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина.- М.: КНОРУС, 2014.- 800 с.
53. Белокрылова О.С. Региональная экономика и управление: Учебное пособие.- М.: ИНФРА-М, 2014.-240 с.
54. Денежно-кредитная и финансовая системы: Учебник / Под ред. М.А.Абрамовой, Е.В.Маркиной.- М.: КНОРУС, 2014.-448 с
55. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина.- М.КНОРУС, 2014.- 448 с.
56. Ефимова О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: Учебник.- М.: Омега-Л, 2010.- 350 с.
57. Кабушкин, С. Н. Управление банковским кредитным риском: М.: Новое знание, 2007.
58. Ковалев П.П. Банковский риск менеджмент: Москва: КУРС: ИНФРА. М, 2013
59. Задачи по финансовой математике: Учебное пособие / П.Н.Брусов, П.П.Брусов, Н.П.Орехова, С.В.Скородулина.-М.: КНОРУС, 2014.- 288 с.
60. Камысовская С.В. Банковский финансовый учет и аудит: Учебное пособие.- М.: ФОРУМ, 2013.- 288
61. Теория и практика корпоративного управления:Электронный учебник / Под ред. И.Ю.Беляевой, М.А. Эскиндарова.- М.: КноРус, 2009.
62. Урясьева Т.Н. Инвестиционные риски в маркетинге: Учебное пособие.- М.: Вузовский учебник, 2014.- 128 с.
63. Финансы: Ученик / Под ред. Е.В.Маркиной.- М.: КНОРУС, 2014.- 432 с.

64. Меняйло Г.В. Управление кредитным портфелем коммерческого банка: монография. М,2014.

65. Никонова И.А. Современная кредитная политика банка // Банковское дело. -2013. –№6. –С.66-69

66. Пенюгалова А.В. Банковские риски: сущность и основные подходы к определению / А.В. Пенюгалова, Е.А. Старосельская // Финансы и кредит. –2013. – №8. –С. 2-5

Аннотация

«Кредитная политика банков и его совершенствование»

Важность исследования проблем формирования кредитной политики коммерческого банка связана с серьезным ее влиянием на устойчивость функционирования и результаты деятельности банка. Несовершенная кредитная политика или ее отсутствие ведут кредитную организацию к серьезным финансовым потерям и банкротству. Наоборот, эффективная кредитная политика способствует повышению качества активов, их доходности и обеспечению в итоге положительного финансового результата.

Несмотря на значимость кредитной политики, которая признается как регулируемыми банковскими органами, практическими банковскими работниками, так и ведущими учеными страны, исследующими проблемы кредитования, стройная и ясная концепция формирования кредитной политики, а также эффективные методические подходы к ее разработке пока отсутствуют. В целом имеют место разрозненные схемы, относящиеся больше к административно-организационной части проблемы. Указанные обстоятельства требуют углубления теоретических исследований, посвященных кредитной политике коммерческих банков, обоснования системного подхода к ее формированию.

Annotation

"The credit policy of banks"

The importance of research for problems of the credit policy of the commercial bank is associated with a serious impact on the stability of its functioning and performance of the bank. Imperfect credit policies, or lack thereof leading credit organization in serious financial losses and bankruptcy. On the contrary, the effective credit policy contributes to the quality of assets, and to ensure their profitability as a result of the positive financial result. Despite the importance of the credit policy, which

is recognized as a regulatory banking authorities, practical bank employees and the leading scientists of the country, explores the challenges of lending, slender and clear concept of forming a credit policy as well as effective methodological approaches to its development yet. In general, there are disparate schemes relating more to the administrative organization of the problem. These circumstances require a deepening of theoretical research on the credit policy of commercial banks justify a systematic approach to its formation.